

France Filipič

KPJ V SLOVENIJI V ČASU VIII. KONFERENCE ZAGREBŠKIH KOMUNISTOV

Referat na znanstvenem posvetu »Osma konferenca zagrebških komunistov in razvoj KPJ — ZKJ kot moderne stranke delavskega razreda«, ki ga je organizirala v Zagrebu 23. in 24. februarja 1978 Mestna konferenca ZKH Zagreb

Ob zgodovinskem sporočilu VIII. konference zagrebških komunistov, ki je potekala 25. in 26. februarja 1928, nameravam spregovoriti o nekaterih značilnostih političnega in organizacijskega položaja KPJ v Sloveniji v okoliščinah kriznega položaja ob skrajni zaostritvi frakcijskih bojov v KPJ in ob procesu njihovega razreševanja v zvezi z objavo Odprtega pisma IKKI. S tem bi rad prispeval nek delež k širšemu razumevanju obdobja ob koncu dvajsetih let na Slovenskem, tega prelomnega časa duhovne in ekonomske stiske človeštva, ki se odraža v sprepletu vseh protislovij tudi v revolucionarnem boju jugoslovanskih komunistov.

Iz obilice prehitevaajočih se dnevnih dogodkov bom poskusil z osvetlitvijo nekaterih mejnih situacij izluščiti obrise idejnih prvin v delovanju in v odločitvah slovenskih komunistov, zlasti v njihovem razmerju do nekaterih ključnih problemov, ki so se takrat pojavljali v delovanju KPJ v Jugoslaviji kot celoti in ki so ob določenih posebnostih še izjemno pomembni za pokrajinsko organizacijo KPJ v Sloveniji. Med temi problemi naj posebej poudarim tiste, ki so prišli tako značilno do izraza v širšem vsebinskem obsegu konference zagrebških komunistov; ta je postavila v ospredje okrepitev enotnosti partije ter brezkompromisen boj proti frakcionaštvu in sektaštvu v njenih vrstah, potrebo po organizacijski utrditvi partijskih organizacij in idejnem dvigu njihovega članstva, nujnost vključevanja industrijskega proletariata v vrste KPJ in formiranje partijskih celic v industrijskih podjetjih, nujnost delovanja komunistov med množicami ter mobilizacije množic za boj proti izkoriščanju ter izigravanju socialne zakonodaje in nujnost boljše vizacije partije.

Svojo razpravo sem vgradil v časovni okvir od sredine leta 1927 do prvih dni leta 1929, do razglasitve šestojanuarske diktature. Ob možnostih, ki jih nudi razpoložljivo dokumentarno gradivo, soočeno s tiskom, znanstvenimi razpravami in spominskimi sestavki akterjev tistega časa,¹ se bom

¹ Za razpravo sem uporabljal dokumentacijo iz arhiva Komunistične internacionale, mikrofilmsko gradivo v arhivu CK ZKJ v Beogradu in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani, nadalje dokumentacijo iz sodnih procesov proti komunistom, zlasti corpora delicti iz teh procesov iz fondov Državnega sodišča za zaščito države v arhivu CK ZKJ v Beogradu ter nižjestopenjskih sodišč istotam in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani in v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Med časopisjem tega obdobja naj posebej omenim tednik Enotnost, Delavsko politiko in revijo Svobodna mladina. Uporabil sem izjave ing. Dragotina Gustinčiča (pri avtorju), dr. Dušana Kermavnerja (pri avtorju), Franceta Klopčiča (članki in zapisi v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in pri avtorju), dr. Bratka Krefta (pri avtorju), dr. Milana Lemeža (pri avtorju), med razpravami pa: Janko Pleterski — Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in v politiki KPJ-KPS (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, IZDG), dr. Metod Mikuž — Slovenci v stari Jugoslaviji, 1965, Mladinska knjiga), Edvard Kardelj — Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1957, Državna založba Slovenije), Edvard Kardelj — Po petindvajsetih letih (1959, Cankarjeva založba), prof. Mane Trbojevič — VIII. mjesna konferencija zagrebačke organizacije KPJ, gradja (1959, Naprijed, Zagreb), dr. Gordana Vlačić — Osma konferencija zagrebačkih komunista (1976, Zagreb, Školska knjiga — IHRP), Ubavka Vujošević — Tri nepoznata spisa Đure Đakovića o frakcijskim borbama u KPJ, prilog za biografiju Đure Đakovića (Zbornik 12, 1975, Historijski institut Slavonije i Baranje), Ivan Regent — Spomini (1967, Ljubljana, Cankarjeva založba), dr. Slavoljub

ustavil ob nekaterih zgodovinskih mejnikih in dogodkih, ki so zlasti pomembni za delovanje KPJ v Sloveniji v že očitnem obdobju.

V razgibanem vzdušju predvolilnega boja pred parlamentarnimi volitvami je 31. julija 1927 potekala v Ljubljani V. pokrajinska konferenca KPJ.² Iz zapisnika konference, ki je sicer skopo in konspirativno napisan, je vendar mogoče izluščiti bistven potek konference in ugotoviti probleme, ki jih je obravnavala. Vsekakor je potekala pod vplivom ocen in stališč, ki jih je v aprilu 1937 izoblikoval III. plenum CK KPJ.^{2a}

Na zboru v Ljubljani je bilo predvsem govora o političnem položaju v vodstvu pokrajinske organizacije z ozirom na frakcionaštvo v centralnem partijskem vrhu, o problemu skupnega nastopa z reformisti na parlamentarnih volitvah in o načinu, kako bi se s svojim delovanjem komunisti čim bolj približali množicam.

Med konferenco sta bili predloženi dve resoluciji, ki sta očitno nakazovali dokaj razlikujoča se mnenja v vrhu pokrajinske organizacije ob oceni političnega položaja v stranki in glede uporabe taktike enotne fronte na predstojecih volitvah. Ing. Gustinčič, ki je bil takrat sekretar P. S. (pokrajinskega sekretariata), je predložil prvo resolucijo. V njej je namenil posebno pozornost obstoju dveh struj v pokrajinski organizaciji. Po njegovem mnenju se je ta dvojnost izražala tako v različni oceni mednarodne in nacionalne gospodarske in politične situacije s strani nekaterih članov stranke kot v volilni kampanji ob nerazporejenju proti kandidaturi nekaterih sodrugov, češ da so preekspozirani komunisti, kar da spominja na likvidatorske težnje iz leta 1925.³ V diskusiji je pozneje ing. Gustinčič to svojo trditev o dveh strujah v pokrajinski organizaciji še podrobneje obrazložil, češ »da so v centrali frakcije in da obstoja odsev teh frakcij tudi pri nas«.

Drugo resolucijo je predložil »Prizma«.⁴ V njej je polemiziral s stališči ing. Gustinčiča, zlasti z njegovo oceno o dveh strujah v stranki. V kolikor je mogoče ugotoviti, je resolucija »Prizme« postavljala v ospredje potrebo po ugotovitvi strankinih dosedanjih izkušenj pri delu z množicami, da bi se na osnovi teh izkušenj lahko nakazalo pot, kako priti do množic. Resolucija je tudi izražala mnenje, češ da je vodstvo stranke v Sloveniji odrezano od množic. To trditev je ing. Gustinčič v diskusiji odločno zavrnil, češ da je dokaj pretirana.

Cvetković — Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928 (1966, Beograd, Institut društvenih nauka), France Klopčič — Kritično o slovenskem zgodovinskega, zlasti članek Boj proti frakcijam znotraj slovenske komunistične partije (dvajseta leta) (1977, Ljubljana, Državna založba Slovenije), Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom II (1949, Beograd, Zgodovinski oddelek, CK KPJ), Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (1963, Ljubljana, IRP, Beograd — IZDG, Ljubljana), dr. Branislav Gligorić — Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1970, Beograd, Institut za savremenu istoriju), Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929, Alenka Nedog — Milica Kacin — Wohinz, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1965, 1—2, IZDG), Ljubo Boban-Maček i politika HSS 1928—1941 (Zagreb, 1974, Liber), dr. Todor Stojkov — Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935 (Beograd, 1969, Prosveta), France Klopčič — Neravnodušni državljani (1974, Ljubljana, Državna založba Slovenije), Slobodan Petrović — Sedam sekretara SKOJ-a (Beograd, 1962, Rad), Slavko Kremenšek — Slovensko študentsko gibanje 1919—1941 (Ljubljana, 1972, IZDG) Pero Damjanović — Tito pred nalogami zgodovine (Ljubljana, 1977, ČZP Komunisti), dr. Janko Pleterški in Branko Božić — Politična in socialna zgodovina Jugoslavije (Maribor, 1975, Založba Obzorja), France Kresal — Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. (1966 Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IZDG).

² Zapisnik o poteku V. pokrajinske konference KPJ v Sloveniji, dokument uvrščen med corpora delicti v arhivu CK ZKJ v Beogradu, vzet iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. IX/866.

^{2a} Tretja plenarna seja CK KPJ, Resolucija o političnem položaju, poročila P. B. in neposrednih nalogah partije, KI 1927/II, Arhiv CK KPJ.

³ Konec leta 1925 so bili trije člani vodstva KPJ v Sloveniji, Ciril Štukelj, Alojz Sedej in Ivan Makuc zaradi »likvidatorske politike«, zlasti zaradi paktiranja s SSJ izključeni iz komunistične stranke. Glej France Klopčič: Neravnodušni državljani, članek »Nove pregrupacije v delavskem razredu in naša taktika«.

⁴ Po podatkih v Zgodovinskem arhivu CK ZKS je Prizma Albert Hlebec.

Velik vpliv na potek pokrajinske konference je imel zastopnik politbiroja centralnega komiteja »Bor«.⁵ Ugotavljal je, da je slovensko strankino vodstvo v krizi, da pa je treba preprečiti, da ta kriza ne pripelje do fraksijskih grupacij v slovenskem delu stranke. Odločno se je potegoval za to in je tudi dosegel, da je bil naposled v skupno, enotno resolucijo, ki jo je pokrajinska konferenca na koncu sprejela s 86 proti 35 glasovi, vključen stavek: »Pokrajinska konferenca se izjavlja proti vsem poizkusom stvarjanja frakcij od katerekoli strani«.

Kakšno je bilo stališče pokrajinske konference v sprejeti resoluciji o enotni fronti na parlamentarnih volitvah, iz njenega zapisnika ni mogoče razbrati. Vsekakor pa je diskusija o tem problemu morala biti zelo obširna in zaostrena, saj je v njo zelo avtoritativno posegel tudi zastopnik »Bor«, navajajoč izjavo Römmeleja (člana Izvršnega komiteja Komunistične internacionale) »če je sploh dopustiti stranki v Sloveniji taktiko enotne fronte na volitvah«. Nedvomno je konferenca zelo zaostрила svoje stališče do skupnega nastopa komunistov z reformisti. Slovenska pokrajinska organizacija je bila namreč na III. plenumu CK KPJ močno kritizirana, češ da je ob volitvah v oblastne odbore, januarja 1927, storila napako s tem da je — po oceni plenuma — v skupni volilni platformi s socialno demokracijo odstopila od svojih zahtev ob nacionalnem in kmečkem vprašanju in tako podlegla podcenjevanju lastnih sil, pripravljena iti »v enotno fronto za vsako ceno«.

Dejansko so komunisti v Sloveniji šli potem na parlamentarne volitve v okviru DKRB in pod geslom enotne fronte le skupno z Bernotovo JSDS, a ne z SSJ, s katero so se pogajanja dokončno razbila že teden dni pred pokrajinsko konferenco, na sestanku 24. julija 1927 v Mariboru.⁶ Ob tem naj povemo, da je DKRB potem nabrala v Sloveniji 9184 glasov, kar je pomenilo zanj relativen uspeh, čeprav je ostal brez poslanca, medtem ko je SSJ zbrala 8928 glasov in dosegla s tem izvolitev enega poslanca.⁷ Ob skupnem nastopu bi lahko bila DKRB in SSJ tretja najmočnejša skupina v Sloveniji.⁸

Če analiziramo potek V. pokrajinske konference v Sloveniji, lahko ugotovimo dve pomembni dejstvi: prvo, da je odločno zavrnila sleherni možnost fraksijskih grupacij med slovenskimi komunisti, in drugo, da je dala močan poudarek težnji po usmeritvi partijske dejavnosti k množicam.

Skopo dokumentacijo o tej konferenci dopolnjujejo podatki predstavnika P. S. iz Slovenije »Valjina«⁹ na IV. plenumu CK KPJ, konec novembra in začetek decembra 1927.¹⁰ Ob tem, ko je poročal o pokrajinski konferenci, je spregovoril tako o organizacijskem položaju stranke v Sloveniji in njeni povezavi s centrom, načenjajoč pri tem tudi problem frakcionizma, kot o delovanju slovenskih komunistov v strokovnih organizacijah, o čemer pa

⁵ Po mnenju ing. Dragotina Gustinčiča in dr. Dušana Kermavnerja (izjavi obeh sta pri avtorju) bi moralo pisati v zapisniku namesto »Bor« v resnici »Bon«. Oba sta izjavila, da je kot zastopnik P. B. CK KPJ konferenci prisostvoval Jaka Zorja, ki se je posluževal tega ilegalnega imena.

⁶ Enotnost, 29. julija 1927, članek »Razbijaški manevar voditeljev SSJ — razkrinkane«.

⁷ Enotnost, 16. septembra 1927, članek »Volilni rezultati«.

⁸ SLS je prejela 106.240 glasov, SDS 26.289 glasov, SKS 14.472 glasov, medtem ko sta DKRB in SSJ skupaj prejela 18.112 glasov, kar je bilo znak določenega premika slovenskih množic na levo.

⁹ Predstavnika P. S. iz Slovenije na IV. plenumu CK KPJ »Valjina« je bil, kot povzemamo po njegovi lastni izjavi, dr. Dušan Kermavner. Dr. Kermavner je navedel mnoge podrobnosti o poteku plenuma, na katerega je bil poslan, kot je sam izjavil, namesto Marcela Zorje, a za odhod v Zagreb, kjer je plenum potoval, ga je pridobil Albert Hlebec. (Izjava pri avtorju.)

¹⁰ IV. plenum CK KPJ, ki je potoval 27. ter 28. novembra in 1. decembra 1927 v Zagrebu, KI 1927/24, Arhiv CK ZKJ. Glej tudi podrobnosti o nastopu slovenskega predstavnika v razpravi dr. Gordane Vlačić: Osmna konferenca zagrebaških komunistov, stran 66 in 67, nadalje Pregled zgodovine ZKJ, stran 110 in 111 ter Josip Broz Tito, Sabrana djela, opomba 196.

na pokrajinski konferenci, vsaj v kolikor je mogoče to razpoznati iz zapisnika, ni bilo govora.¹¹

Pri obravnavi organizacijske povezave stranke v Sloveniji s centrom je bil »Valjin« zelo kritičen: »Slovenski del stranke je, kar se tiče zveze s partijskim centrom, bil v takšnem položaju, kot da je slovensko gibanje del stranke, izgrajene na federativni osnovi. (...) Naše zveze s PB so bile dobre, toda od teh zvez ni bilo realne koristi, ker ni bilo nikakšne praktične pomoči s strani PB.« Vzrok za takšno stanje naj bi bilo iskati, sodeč po Valjinovih besedah, v znatni meri v frakcijski dejavnosti v vrhu stranke: »Notranjepartijski boj je slabil stranko in njen center. (...) Frakcijska kriza, ki onemogoča delo, je zajela samo partijski center v Srbiji, druge pokrajine ni zajela, čeprav ima v njih reflekse. Slovenski del stranke se noče mešati v ta boj.« — Tako se v »Valjinovih« izvajanjih na IV. plenumu v celoti potrjuje stališče, ki ga je zavzela V. pokrajinska konferenca organizacije KPJ v Sloveniji v zvezi s problemom frakcionaštva.

»Valjin« je nadalje poročal, da je pokrajinska konferenca v Sloveniji odobrila sklepe aprilskega plenuma in sprejela resolucijo o delu in o nalogah stranke. Med problemi, pomembnimi za gibanje v Sloveniji, je na prvem mestu navedel organizacijskega, vprašanje izgradnje partijske organizacije. »Rezultati volitev so pokazali porast našega vpliva,« je dejal, »in mi moramo ta vpliv tudi organizacijsko zajeti.«¹²

Na koncu se je »Valjin« ustavil še ob sindikalnem vprašanju. Podrobneje je razložil specifičnost tega vprašanja za Slovenijo: »Mi moramo delovati v URSS sindikatih enako kot tovariši v Bosni. Mi nimamo neodvisnih sindikatov v Sloveniji, medtem ko imajo naši nasprotniki sindikalno gibanje. Nam so potrebne legalne pozicije, ki se jih zelo težko osvoji. Ta potreba po legalnih pozicijah je tako nujna v našem gibanju, da je v težnji za njimi izzvala »težnjo« za formiranje legalne partije, kot je bila NDSJ.«

Položaj v sindikalni organiziranosti v Sloveniji je resnično silil k razrešitvi. Vse od združitve bivših neodvisnih sindikatov s sindikati Strokovne komisije v URSSJ, decembra 1925 v Ljubljani,¹³ se je ob postopnem upadanju števila strokovno organiziranega delavstva med slovenskimi komunisti in levo orientiranimi člani reformističnih sindikatov vedno bolj uveljavljala težnja za obnovo strokovnega gibanja in ustanavljanje neodvisnih strokovnih zvez tam, kjer so reformistične bile neučinkovite ali pa celo v razsulu. Ta težnja je na raznih delavskih zborih prav v tem obdobju prihajala vedno bolj zahtevno do izraza, med drugim na konferenci »dekalistov« v Mariboru 26. junija 1927,¹⁴ ali na rudarski konferenci v Zagorju 16. oktobra 1927,¹⁵ svoj poudarek pa je tudi našla v volilnem programu DKRB za parlamentarne volitve v septembru 1937 v geslu »Za popolno svobodo strokovnega organiziranja.«¹⁶

IV. plenum CK KPJ se je v sklepih potem postavil na stališče, da je potrebno sindikalno delo komunistov v Sloveniji aktivirati tam, kjer so reformistične strokovne organizacije propadle, organizirati nove in jih povezati v jugoslovanskem okviru z Neodvisnimi sindikati, sicer pa težiti za osvajanjem obstoječih strokovnih organizacij. Težnjo za formiranje legalne

¹¹ Mišljena je V. pokrajinska konferenca KPJ v Sloveniji, 3. 7. 1927.

¹² Glej opombo št. 8.

¹³ France Kresal: Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1–2, stran 69.

¹⁴ Enotnost, 1. julija 1927, članek »Konferenca dekalistov v Mariboru«.

¹⁵ Enotnost, 21. oktobra 1927, članek »Rudarska konferenca v Zagorju za obnovo strokovnega gibanja«.

¹⁶ Volilni proglas DKRB »Delovnemu ljudstvu v mestu in na vasi«, Enotnost, 12. avgusta 1927.

stranke pa je plenum najostreje obsodil, češ da predstavlja nerazumevanje političnega položaja, ki da se razvija v pravcu odkrite vojaško-fašistične diktature in da je tudi znak opuščanja izgradnje nelegalne partije.

Komaj dober mesec po IV. plenumu CK KPJ se je sestal 7. in 8. januarja 1928 aktiv slovenskih komunistov na VI. pokrajinski konferenci, ki je deloma nadaljevala razpravo o problemih, ki so bili v ospredju že na IV. plenumu CK KPJ (organizacija stranke, pobijanje legalističnih tendenc, problemi strokovne organiziranosti), pomemben poudarek pa je dala tudi obravnavi nacionalnopolitične problematike. O tej konferenci nam pričata dva dokumenta, Resolucija k poročilu in Strokovna resolucija.¹⁷ Iz prve resolucije je razvidno, da je konferenca poskušala ubirati pot dokaj kompleksne analize političnega položaja v državi in še posebej v Sloveniji, zlasti ob odnosu buržoaznih strank do nacionalne problematike slovenskega naroda, do njegove borbe proti izkoriščanju, zatiranju in za samostojnost.

V določeni meri pa so potek konference predvidevale že direktive, ki jih je za svoja delegata na njej, »Karlovića« (Djuko Cvijića) in »Rogića« (Jako Žorgo) na svoji 10. seji 5. januarja 1928 izoblikoval politbiro CK KPJ.¹⁸ Te direktive so se glasile:

a) »zbijanje legalističnih tendenc, ki podcenjujejo pomen ilegalnega partijskega dela in podčrtavanje dejstev, kako zaradi organizacijskih slabosti niso organizacije izkoristile in stabilizirale uspehe pravilne volilne kampanje;

b) odstranjevanje strahu od delovanja v reformističnih sindikatih in uresničevanje sklepov plenuma o sindikalnem vprašanju v Sloveniji;

c) glavna naloga konference je koncentrirati moči v boju proti legalističnim in sektaškim tendencam ter za izgradnjo organizacije prvenstveno s pritegovanjem industrijskih delavcev v sindikalno gibanje, uveljavljanje odlikujočih se vidnih delavcev v partijskih organizacijah in njihovih vodilnih organih.«

Zbor slovenskih komunistov se je potem v bistvu ravnal po teh navodilih. Ob izhodiščih, ki so jih nakazovala, sta bila potem zasnovana oba konferenčna dokumenta. Tako vsebuje Resolucija k poročilu poleg že navedene nacionalnopolitične problematike niz ugotovitev v zvezi z notranjo učvrstitvijo stranke ter premagovanjem idejnih in organizacijskih slabosti v njej, v zvezi z bojem proti ostankom socialnodemokratskih tradicij in problemom nerazumevanja vodilne vloge stranke v delavskem gibanju, kar naj bi se med drugim, kot je na to že opozoril IV. plenum CK KPJ, tudi izražalo v težnji po ustanovitvi legalne stranke. V duhu navodil politbiroja je konferenca v tem istem dokumentu spregovorila tudi o problemu discipline v stranki, o striktnem izvajanju statuta in navodil v delovanju celic, o delovanju frakcij v strokovnih in drugih zunajstrankinih organizacijah, o pritegovanju industrijskega proletariata v celice, ob tem poudarjajoč potrebo po varovanju konspiracije. Striktno izvajanje vseh teh navodil, oziroma napotil za oživitvev notranjepolitičnega in organizacijskega življenja v celicah — kot je poudarjeno v resoluciji — je obseženo v formulaciji, ki naj bi izražala temeljno nalogo: boljše vizacijo stranke.

Znaten del prve resolucije je konferenca posvetila ugotovitvam v zvezi z razpravo o položaju in nalogah KPJ v Sloveniji ob dveh osrednjih notra-

¹⁷ Resolucija k poročilu in Strokovna resolucija, oba dokumenta uvrščena med corpora delicti, vzeta iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani VR. IX. 866/28, v arhivu CK ZKJ. Datum konference je razviden iz »Pojasnila« (ing. Dragotina Gustinčiča), ki je sestavni del dokumentacije zasedanja P. S. KPJ za Slovenijo med 25. februarjem in 5. marcem 1928, KI 1928/26, 1. do 5. Arhiv CK ZKJ.

¹⁸ Poročilo o 10. seji P. B. S. januarja 1928, KI 1928/3, arhiv CK ZKJ.

njepolitičnih dogodkih, ki sta privedla v tem obdobju do pomembnih premikov v slovenski in jugoslovanski politični sferi: ob paktiranju SLS z radikali po sporazumu dr. Korošca 10. julija 1927 na Bledu z ministrskim predsednikom Vukičevićem, kar je potem slovenske klerikalce tudi pripeljalo v vlado, in ob združitvi HSS in SDS štiri mesece pozneje, 10. novembra 1927 v opozicijsko Kmečko-demokratsko koalicijo. Ob teh dveh dogodkih se je postavljalo vprašanje: kakšna sta mesto in vloga KPJ v Sloveniji v teh spremenjenih političnih sorazmerjih in kakšna naj bi bila strateška in taktična usmeritev KPJ, da bi si dejansko utrla pot k množicam, da bi lahko vplivala nanje? Odgovor, formuliran v resoluciji, je bil sledeči:

»S tem, da se je SLS odrekla svoji dosedanji nacionalni politiki (parola avtonomne Slovenije) in stopila v službo hegemonistične politike srbske buržoazije pod vodstvom dvora in njihovih (?) za uvajanje generalsko fašistične diktature, boj slovenskega naroda za samostojnost ni likvidiran. Kljub vstopu SLS v vlado, se nadaljuje hegemonistično zatiranje slovenskega naroda in se naprej z ogromnimi davki izžema delovno ljudstvo. Gotove koncesije, ki jih more SLS dobiti od vlade, morejo koristiti le slovenski buržoaziji in bogatim kmetom. Zaradi tega bo začela SLS kljub svoji močni gospodarski in verski organizaciji prej ali slej slabeti. Ker je SDS zastopnica mestne buržoazije, ker je SKS, ki skupno s SDS tvori Kmečko-demokratsko koalicijo, stranka podeželske buržoazije, a SSJ z delavskimi institucijami plačan in korumpiran agent vladajočega režima, JSDS pa okostenela sekta brez možnosti razvoja, je KSJ edina stranka, ki more zbrati okrog sebe široke mase delovnega ljudstva Slovenije, tako v boju za neposredne interese kot za nacionalno samostojnost. Ona pa more to nalogo izvršiti le, ako se ideološko in organizacijsko izgradi in ako bo z revolucionarnimi akcijami vedno zastopala interese delavcev in kmetov in se borila tudi za njih delne zahteve, ne da bi pri tem izgubila izpred oči svoj končni cilj socialno revolucijo.«

Ta formulacija o strateški in taktični usmeritvi KPJ v tem času je zanimiva z različnih zornih kotov. Prvič: že sama po sebi je svojska po načinu izražanja kot primer takratne »kominternske« frazeologije. Drugič: v najostrejši obsodbi vseh »buržoaznih« in obeh delavskih strank v Sloveniji razodeva tisto brezkompromisno principelnost v odnosu do njih, ki je zelo zoževala manevrski prostor komunistov v Sloveniji in ki je potem kaj kmalu leta 1928 pokrajinsko organizacijo spravila v hude škripce v razhajanjih mnenj glede sodelovanja z buržoaznimi strankami, tako, na primer ob glasovanju zastopnikov DKRB za načelnike občinskih odsekov v ljubljanskem občinskem svetu, ali pa ob stališčih, ki so jih slovenski komunisti zavzeli do problema revizije ustave. Tretjič: ko govori o akcijski usmerjenosti slovenskih komunistov, med drugim o njihovem boju za »nacionalno samostojnost« slovenskega naroda, se dejansko, čeprav z aspekta politične taktike, vključuje v spreplet političnih in moralnih razsežnosti široke obravnave slovenskega nacionalnega vprašanja v širši javnosti. Ta obravnava je v tem času zajemala predvsem levo usmerjeno intelektualno mladino, zlasti člane Kluba študentov marksistov na ljubljanski univerzi, med katerimi je bilo precej članov KPJ, in sodelavce revije »Svobodna mladina«, ki je začela januarja 1928 izhajati kot naslednica »Mladine«, glasila Koso-velovega kroga.¹⁹ Resolucija III. državne konference KPJ iz januarja 1924

¹⁹ Lojze Ude, urednik Svobodne mladine, je v uvodniku številke 1—2 prvega letnika zapisal: ... da bo revija »izpovedovala svojo slovensko misel in da bo prav tako brezobzirno« (kot prej Mladina) »nadaljevala borbo za kulturo, gospodarsko in politično osamosvojitve Slovencev, združeno z borbo proti kapitalističnemu družbenemu redu«. (12. januarja 1928).

o nacionalnem vprašanju, ki je izoblikovala stališče, da je treba vsem narodom v Jugoslaviji priznati njihovo pravico do samoodločbe, vključujoč pravico do odcepitve, ki pa naj ne bi bila obvezna, je doživljala svojo aplikacijo na slovenske razmere v vehementnih razpravah, v katerih se je prvenstveno oblikovala zahteva po zedinjeni Sloveniji.²⁰

Geslo zedinjene Slovenije se je v programu KPJ pojavilo že zelo zgodaj v drugi polovici dvajsetih let. Dne 1. julija 1926 je PK KPJ za Slovenijo ob razpravi o nettunskih konvencijah izdal poseben letak z zaključnim pozivom: »Za pravico do samostojne države vsakemu narodu na Balkanu! Za zedinjenje Slovencev v svobodno Slovenijo!«²¹ 30. decembra 1927 pa je KPJ objavila v svojem legalnem glasilu, v Enotnosti, izjavo o nacionalnem vprašanju, deklaracijo, ki jo je podal zastopnik DKRB Andrej Čanžek v mari-borski oblastni skupščini. Izjava je po svoji zasnovi dejansko sestavni del Resolucije k poročilu pokrajinske konference: »Danes, ko je šla tudi Slovenska ljudska stranka po poti Radića in kapitulirala pred srbsko buržoazijo, podčrtavam kot zastopnik delavskega razreda, da se slovensko delovno ljudstvo ne more odpovedati boju proti nacionalnemu zatiranju za popolno nacionalno svobodo vseh zatiranih narodov, to je za uveljavljanje pravice samoodločbe tudi za slovenski narod s ciljem svobodne in zedinjene Slovenije v federativni zvezi s svobodnimi sosednjimi narodi.«^{21a}

V Strokovni resoluciji pokrajinske konference so bila v bistvu potrjena stališča, ki so jih obsegala navodila politbiroja CK KPJ, posebej glede vstopanja v reformistične sindikate kot glede ustanavljanja samostojnih strokovnih zvez. Med organizacijami, v katere je treba vstopiti, je resolucija naštel S. Ž. J. (Savez železničara Jugoslavije), S. M. R. (Savez metalskih radnika) O. R. S. (Opšti radnički savez), Zvezo živlcev, lesnih in monopol-skih delavcev ter Zvezo privatnih nameščencev, a Zveza rudarjev in Zveza stavbinskih delavcev naj bi bili novo ustanovljeni. Pomembna je bila odločitev konference, da je potrebno pri Pokrajinskem sekretariatu ustanoviti pokrajinsko strankino strokovno komisijo, na katero naj bi bil vezan celotni sistem frakcij članov partije v posameznih organizacijah in zvezah. O tem, do kolike mere je potem tovrstna organiziranost partijske povezave v strokovnih organizacijah res delovala, ni dovolj podatkov. Med gesli, pridanimi Strokovni resoluciji, najdemo poudarjeno zahtevo po popolnem strokovnem zedinjenju, nadalje zahtevo za demokracijo v strokovnih organizacijah, v katerih naj bi zrušili nadvlado strokovne birokracije, itd.

Med letom 1928 se je potem strokovna politika slovenskih komunistov odvijala po možnostih v okvirih na konferenci izoblikovanih napotil. Njene osnovne črte je mogoče razpoznavati predvsem iz obširnega gradiva, ki ga je prinašal časopis Enotnost. Slovenski komunisti so v mnogih primerih bili pobudniki boja za delne zahteve delavcev, ali pa so se v ta boj vsaj pomembno vključevali. Tako so posegli v boj železničarjev ob poteku nacionalizacije na železnici, ob ukrepih in omejitvah v škodo železničarjev in ob

²⁰ V številki 1—2 letnika 1928 Svobodne mladine velja predvsem opozoriti na članek Jožeta Dolence Pravica samoodločbe do odcepitve, v katerem je postavljena zahteva po »svobodni in zedinjeni Sloveniji«, in to ne v okviru SHS. »Ker nam Slovencem kot narodu v nobeni izmed držav, na katere smo razkosani, niso priznane temeljne narodne pravice, enakopravnost in suverenost, upravičeno trdimo, da smo Slovenci v celoti nesvobodni narod, iz česar izhaja, da je predvsem nesmiselno vezati slovenski problem na katerokoli teh držav ali ga iz nje ven reševati.« S takšno formulacijo Dolenc izraža stališče KPJ.

²¹ Janko Pleterski — Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ — KPS. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1—2, stran 294.

^{21a} Enotnost, 30. decembra 1927, članek »Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici«.

²² Enotnost, 27. januarja 1928, članek »Železničarjem grozi komercializacija«, Enotnost, 30. marca

nezakonitih odpustih.²² Enotnost je opozarjala na obrambo osemurnega delavnika in na izvajanje in izboljšanje zakona o zaščiti delavcev,²³ potegovala se je za pomoč brezposelnim, ugotavljala je probleme proletarske mladine in pogubnost izseljevanja v tujino (Belgijo in Argentino), kjer so bili delavci izpostavljeni najhujšemu izkoriščanju. Članki v Enotnosti so večinoma napisani živahno in neposredno, v njih je mogoče razbrati delež komunistov pri organiziranju takratnega stavkovnega gibanja v Sloveniji, tako ob stavki kovinarjev v tovarni Titan v Kamniku²⁴ in v stavkovnem boju steklarjev v Hrastniku, Zagorju in Rogaški Slatini. Enotnost je obravnavala tudi probleme strokovne organiziranosti rudarjev, stavbinskih in živilskih delavcev. Tako je iz njenega pisanja 23. novembra 1928 razvidno, da so slovenski komunisti poskušali realizirati sklep pokrajinske konference o ustanovitvi samostojnih strokovnih organizacij rudarjev in stavbinskih delavcev. Konec julija 1928 so bila namreč velikemu županu v Ljubljani predložena v potrditev pravila nove »Strokovne organizacije stavbinskih delavcev«, a 30. avgusta 1928 pravila nove »Strokovne organizacije rudarjev«, vendar pa je veliko županstvo, v sporazumu z notranjim ministrstvom, potrditev pravil zavrnilo in ustanovitev obeh organizacij prepovedalo.²⁵

Mimo srditih napadov na socialne demokrate, ki so v mnogih člankih v Enotnosti prikazani kot vir vsega zla v strokovnem gibanju,²⁶ pa so se vendar uveljavljala tudi stališča, ki so iskala vzroke za neorganiziranost delavstva širše, v splošnem položaju proletariata, tako v porazih, ki jih je doživel v preteklosti — zlasti 1924 do 1926, — kar je povzročilo njegovo malodušje in prestrašenost, nadalje v ofenzivi kapitala, kateremu bi se bilo mogoče upreti uspešno samo z utrjevanjem enotnosti delavskega razreda (seveda samo »od spodaj«), in v lastni neaktivnosti.²⁷

Slovenski komunisti so vseskozi pripisovali velik pomen nastopom svojih članov na parlamentarnih tribunah. V splošnem poslabšanju političnega položaja v državi, še zlasti po sestavi nove Vukičevičeve vlade 23. februarja 1928, v kateri je prevzel notranje ministrstvo dr. Anton Korošec,²⁸ je bilo v pogojih zožujočih se možnosti javnega nastopanja za slovenske komuniste še bolj dragoceno, da so lahko preko zastopnikov DKRB v občinskih odborih in v mariborski oblastni skupščini dvignili svoj glas. Slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ je 21. maja 1928 pisalo partijskemu okrožju Vzhod I v Mariboru: »Pomagajte našemu oblastnemu poslancu s predlogi in kontrolirajte njegovo delo. Naš glas v oblastni skupščini se mora čuti. Vsi delavci in kmetje morajo videti, da je poslanec DKRB njihov edini in

1928, članek »Železničarji za svoje pravice«, Enotnost, 20. aprila 1928, članek »11 zaupnikov odpuščenih«, itd.

²³ Enotnost, 7. septembra 1928, članek »Ofenziva proti osemurniku«, Enotnost, 1. maja 1928, razglas »Delavci! Kmetje!«, Enotnost, 8. julija 1928, članek »Apetit slovenskih industrijalcev«, Enotnost, 13. julija 1928, članek »Industrijalci in socialne institucije«, Enotnost, 3. februarja 1928, članek »Ne v Argentino!«, Enotnost, 2. marca 1928, članek »Pomoč brezposelnim v drugih državah — Kaj pa v Jugoslaviji?«, Enotnost, 20. aprila 1928, članek »Ne v Belgijo!«, Enotnost, 31. avgusta 1928, članek »Mizerni položaj proletarske mladine«, itd.

²⁴ Enotnost, 25. maj 1928, članek »Mezdno gibanje kovinarjev v Kamniku«, Enotnost, 15. junij 1928, članek »Štrajk pri Titanu v Kamniku«, Enotnost, 20. julija 1928, članek »Steklarji na braniku svojih zahtev«, Enotnost, 2. novembra 1928, članek »Kaj nas uči steklarski štrajk?«.

²⁵ Enotnost, 23. novembra 1928, uvodnik »V obrambo pravice strokovnega združevanja delavcev«.

²⁶ Enotnost, 10. februarja 1928, članek »Po strokovnem kongresu«, Enotnost 8. junija 1928, članek »Razkrinkani hlapci režima«, Enotnost, 28. septembra 1928, članek »SSJ — odkrita zavezница režima«, Enotnost, 9. novembra 1928, članek »Socialpatriotje — repek buržoazije«.

²⁷ V Enotnosti je 16. decembra 1927 pod naslovom rubrike »Za konsolidacijo delavskega gibanja« objavljen prvi prispevek k široki razpravi, ki teče potem v listu v tej rubriki do 1. maja 1928. V zaključnem članku, 1. maja 1928, so povedane sklepne misli ob treh predlogih za izhod iz krize strokovnega gibanja: ustvariti je treba močne strokovne organizacije, ki bodo lahko proletarcu branile njegov kruh; strokovne organizacije naj bodo neodvisne od institucij in klik, v njih mora vladati proletarska demokracija; iz strokovnih organizacij je treba odstraniti »razbijaško in protidelavsko reformistično politiko«.

²⁸ Dr. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, stran 368.

resničen zaščitnik in pobornik za njihove pravice in zahteve, isto velja tudi za občino. Naši poslanci po raznih parlamentih so delegati stranke in se morajo tudi tam neizprosno boriti in izkoriščati parlamentarno tribuno za agitacijo; ako tam molčimo, je največja napaka in zgrešeno delo.«²⁹

Toda to stališče vodstva KPJ v Sloveniji je bilo v teku dogodkov leta 1928 tudi močno osporavano.

Na občinskih volitvah v Ljubljani, 2. oktobra 1927, sta bila na listi DKRB izvoljena dva kandidata, dr. Milan Lemež in Marcel Žorga. Ker je Marcel Žorga pozneje odstopil, je njegov mandat prevzel ing. Dragotin Gustinčič.³⁰ Nastopanje obeh zastopnikov DKRB v ljubljanskem občinskem svetu je bilo posebnega pomena, saj sta v svojih izjavah izražala stališča partije ob vprašanjih, ki so marsikdaj presegala lokalni pomen.

Sorazmerja političnih sil so bila tedaj v ljubljanskem občinskem svetu zelo zaostrena. SDS je imela v njej 23 mandatov, a SLS samo 19. Radikal Ravnhar je razpolagal z dvema mandatoma, dr. Vinko Gregorič z enim mandatom, DKRB in SSJ pa vsaka s po dvema mandatoma. V tem sorazmerju sil so lahko štirje delavski mandati odigrali pomembno vlogo.

Na prvi seji občinskega sveta je potem ob volitvah župana (izvoljen je bil demokrat dr. Puc) ing. Gustinčič prebral deklaracijo, da bo zastopstvo DKRB vodilo borbo proti obema strankama, ki sta se potegovali za župana, proti SDS in SLS, ker smatra, da ni nobenih bistvenih razlik med njunima režimoma in sta obe stranki pomočnici reakcije, da obe podpirata režim izjemnih zakonov proti proletariatu, centralizem, diktaturo in sistem »glavnjače«.

Klerikalci so pri izvolitvi župana doživeli poraz. Ko je bil potem za podžupana tudi izvoljen demokrat, so v znak protesta zapustili zbornico in Enotnost je 2. decembra 1927 to odločitev klerikalcev komentirala kot potezo, ki naj bi pripeljala do razveljavitve izvolitve župana in bi povzročila, da bi veliki župan zopet uvedel komisariat, ki bi bil seveda v klerikalnih rokah. To se potem sicer ni zgodilo, toda nevarnost klerikalnega komisariata je kot grožnja obvisela v zraku. Na tretji seji ljubljanskega občinskega sveta 24. februarja 1928 je potem ta grožnja odločilno vplivala na odločitev delacije DKRB, da je pri volitvah za načelnike občinskih odsekov opustila svoje pricipielno stališče nesodelovanja z buržoaznimi strankami in glasovala z demokrati proti klerikalcem. Kot vse kaže, je pokrajinski sekretariat stranke dan pred zasedanjem občinskega sveta takšno glasovanje celo odobrila.³¹ Na samem zasedanju je potem ing. Gustinčič prebral deklaracijo — za katero se je pozneje ugotavljalo v okviru PS, da je bila zgrešena — da glasuje delegacija »dekalistov«^{31a} z demokrati zato, ker je to glasovanje odločilno (mišljeno je za usodo ljubljanskega občinskega sveta) in je SDS kot prva sprejela predlog delegacije »dekalistov«, da naj bo v odsekih zastopana tudi delavska manjšina.

²⁹ Dopis z naslovom »Vzhodu I«, »Dragi sodrug«, dokument uvrščen med corpora delicti, vzet iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. IX/866, v arhivu CK ZKJ, podpisan To. (verjetno Tone — Franc Wankmüller).

³⁰ Enotnost, 20. januarja 1928, članek »Živela republika delavcev in kmetov«.

³¹ Ing. Dragotin Gustinčič je na seji pokrajinskega sekretariata KPJ za Slovenijo (verjetno 4. marca 1928) navedel kot razlog za takšno glasovanje v pismenem Pojasnilu privolitev P. S. Med drugim je zapisal: »P. S. je na svoji seji dne ... določil da ima naša frakcija glasovati za demokratske predsednike odsekov. To iz razlogov, ki so nam vsem znani, to je da ne damo klerikalcem povoda, da oni na tem vprašanju razpuste občinski svet kot dela nezmožen. Na občinski seji dne 24. februarja 1928 naša frakcija je v smislu sklepa seje P. S. od ... tudi volila oziroma glasovala za dem. predsednike odsekov. Zakaj? To je utemeljila v eni deklaraciji.« Gradivo o zasedanjih PS, 4. in 5. marca 1928, KI 1928/26, Arhiv CK ZKJ.

^{31a} »Dekalisti«, imenovani po »Delavsko-kmečkem listu«, ki je bil predhodnik Enotnosti. V tem času so seveda »dekalisti« bili člani DKRB (Delavsko kmečkega republikanskega bloka).

To glasovanje v ljubljanskem občinskem svetu je potem v vodstvu KPJ v Sloveniji sprožilo silovito razburjenje in nasprotovanje.³² Ponovno so prišla do izraza vsa nesoglasja, na katera je ing. Gustinčič že opozoril julija 1927 na V. pokrajinski konferenci.

Štiri dni konec februarja 1928³³ in potem še 4. in 5. marca je pokrajinski sekretariat dolgočasno zasedal. V skrajno zaostrenem besednem boju so kritiki očitali delegaciji v občinskem svetu in zlasti osebno ing. Gustinčiču kršenje osnovnih načel stranke in neupoštevanje linije stranke, začrtane v resolucijah zadnjih dveh pokrajinskih konferenc (razkrinkavanje SDS, SLS in tudi SSJ, ter boj proti njim).³⁴

Zelo ostra polemika je segla tudi v preteklost, vse nazaj do leta 1922, do volilnega bloka Zveze delovnega ljudstva, proti kateremu je takrat najostreje nastopal prav ing. Gustinčič. Med ihtivo razpravo je 29. februarja 1928 celo odstopil Albert Hlebec kot tajnik Pokrajinskega komiteja KPJ in kot urednik Enotnosti, a si potem premislil, uredil številko Enotnosti, ki je izšla 2. marca 1928 in ki je prinesla dva članka z obsodbo Gustinčičevih stališč, preuranjeno, ne da bi se počakalo na mnenje politbiroja CK KPJ, kateremu je bil spor predložen. Stališče politbiroja pa je bilo izraženo v pismu od 3. marca 1928,³⁵ katerega je verjetno Jaka Žorga prinesel iz Zagreba, in je bilo sledeče: PB je ugotavljal, da nosi odgovornost za nastop v mestnem zastopstvu celotni pokrajinski sekretariat in da se dogaja v domačem in mednarodnem merilu, da zastopniki partije glasujejo v buržoasnih samoupravnih telesih s kakšno buržoazno skupino, da pa je to odvisno od ocene konkretne situacije. Če je obstojala v Ljubljani dejanska nevarnost razpusta mestnega zastopstva in uvedbe klerikalnega komisariata v slučaju, da bi se zastopniki partije vzdržali glasovanja, je bila njihova odločitev pravilna.

Politbiro je bil tudi proti slehernemu odstopu in tudi proti vsaki spremembi v uredništvu in v lastništvu lista brez izrecnega njegovega sklepa. Zahteval je, da je razpravo o glasovanju v ljubljanskem občinskem svetu treba končati z objavo članka v naslednji številki Enotnosti, ki bi ga sestavil pokrajinski sekretariat skupno z delegatom P. B. in bi ga podpisalo uredništvo. Ta članek je potem v Enotnosti res izšel 9. marca 1928 pod naslovom »Politični položaj in naloge dekalistov.« Izzvenel je v ugotovitvi, da bodo zastopniki DKRB v občinskem svetu onemogočili s svojim nastopanjem, da bi SDS in SLS sipali delovnim množicam pesek v oči in da »bodo s tem pripomogli, da se bo delovno ljudstvo osvobodilo pogubnega vpliva meščanskih strank ter se postavilo v bojovno proletarsko fronto, ki se edina bori za njegove interese«.

To je bil torej konec bitke, v kateri pa v resnici do odločitve ni prišlo, kajti niti pismo P. B. niti delegat P. B., ki je prisostvoval zasedanju pokra-

³² V vodstvu pokrajinske organizacije so bili kot člani pokrajinskega sekretariata: tajnik PS Prizma — Albert Hlebec, člani PS — ing. Dragotin Gustinčič, T. (Tone) — Franc Wankmüller, Plamen —?, Edit —?, Rudolf —?. Ta imena so razvidna iz zapisnikov o razpravi, ki je potekala na zasedanjih PS med 25. februarjem in 5. marcem 1928. Na teh zasedanjih PS je sodeloval tudi Dane — Dušan Kermavner, ki se ga označuje kot člana RK (rajonskega komiteja?), a je bil tudi član PS, in Bon — Jaka Žorga kot zastopnik politbiroja. V teku razprave je ponovno omenjeno tudi ime Jožefin, verjetno člana PS. Ing. Gustinčič je bil v tem času tudi član CK KPJ.

³³ Gradivo o zasedanjih PS, 4. in 5. marca 1928 obsega Pojasnilo (ing. Gustinčiča), Protokol obeh sej, 4. III. in 5. III. 1928, Resolucija s. Ana (ing. Gustinčiča), Mnenje P. in D. k resoluciji Ana (Prizme in Daneta) — (Alberta Hlebca in Dušana Kermavnerja), Material k resoluciji Prizme in Daneta, Resolucija M. K., Direktivno pismo politbiroja CK KPJ (Rogića in Valića (Jaka Žorga, Đuro Salaj) — KI 1928/25 —, vse ostalo KI 1928/26, Arhiv CK ZKJ.

³⁴ Mišljeni sta V. pokrajinska konferenca 31. julija 1927 in VI. pokrajinska konferenca 7. in 8. januarja 1928.

³⁵ Pismo politbiroja CK KPJ pokrajinskemu sekretariatu »Dragi drugovi«, podpisana Rogić in Valić (Jaka Žorga in Đuro Salaj). KI 1928/25. Arhiv CK ZKJ.

jinskega sekretariata 4. in 5. marca 1928,³⁶ nista mogla do kraja razrešiti spora, kajti obe stranki sta vztrajali vsaka pri svoji oceni nevarnosti razpusta ljubljanskega občinskega sveta in možnosti uvedbe klerikalnega komisariata.

Vzroki za spopad v pokrajinskem sekretariatu so bili seveda mnogo globlji kakor samo razhajanje mnenj o trenutni parlamentarni taktiki v mestnem zastopstvu. V bistvu se je vsiljevala verifikacija odnosov slovenskih komunistov do celotnega družbenega sistema, ki je v zaostrujoči se gospodarski in politični krizi pokal na vseh koncih in krajih, kar je vzpodbujalo najekstremnejša stališča o vlogi partije nasploh v parlamentarnem sistemu. Resolucija ljubljanskega mestnega komiteja KPJ je ugotavljala ob vlogi partije v občinskem svetu da »KP ne gre v te institucije, da bi tam vršila organsko delo, temveč da iz parlamenta ven pomaga masam z akcijo razbiti državni aparat in parlament sam«.³⁷

Za razumevanje vehemence spopada pa si je nujno predočiti še nekaj neposrednih zgodovinskih okoliščin, v okviru katerih je potekal.

Vstop dr. Antona Korošca kot notranjega ministra v novo Vukičevičevo vlado februarja 1928 je napovedoval stopnjevanje režimskega nasilja, zlasti proti komunistom. Enotnost je že 10. februarja 1928 v uvodniku ugotavljala, da je režim Vukičević-Korošec samo prehodna etapa k uvedbi »vojaško-fašistične diktature«.³⁸ Potek sodnega procesa proti skupini komunistov v Beogradu z obsodbo, izrečeno 16. februarja 1928,³⁹ je razkril grozljive podrobnosti o razmerah v jugoslovanskih zaporih, zlasti v Glavnjači. V psihozi negotovosti, izigranosti in ogorčenja ob ciničnih izjavah predstavnikov režima, tako, na primer opravičevanja razmer v Glavnjači v govoru notranjega ministra dr. Antona Korošca v parlamentu,⁴⁰ in ob osuplosti ter prizadetosti ob podatkih, ki jih je proces v Beogradu razkril o smrti Franja Vulča, nekdanjega organizatorja PAČ v Sloveniji,⁴¹ je pač med komunisti v Sloveniji vse bolj prevladovalo mnenje, da je ob parlamentarizmu, ki je postajal v Jugoslaviji vedno bolj samo še skrivalnica za potuhnjeno igro buržoaznih strank, sleherno glasovanje z buržoaznimi strankami absurdno.

Najbolj bistven pri tem sporu v vrhu pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji pa je v osnovi vendar bil problem odnosov KPJ do drugih političnih grupacij. Vodstvo KPJ v Sloveniji je v vseh svojih deklaracijah in sklepih opozarjalo na potrebo dela z množicami, skušalo je doseči vpliv na množice, katerim je bilo namenjeno vse delovanje komunistov. Resnica pa je bila ta, da se je KPJ v Sloveniji tedaj, tako zaradi silovitega nasilja, ki je

³⁶ Bon — Jaka Zorga.

³⁷ Resolucija M. K., sestavni del gradiva o zasedanju P. S.

³⁸ Enotnost, 10. februarja 1928, uvodnik »K vladni krizi«.

³⁹ Enotnost je o procesu obširno poročala 17. februarja 1928 v članku »Proces proti komunistom v Beogradu«. V svoji številki 24. februarja 1928 pa je Enotnost objavila obsodbo in mnoge podrobnosti o izjavah posameznih obtožencev v zagovoru, predvsem izjave Sime Markovića, Otokarja Keršovanića, Josipa Cazića, Nikole Koturja, Pavla Kovačevića in Lazarja Stefanovića; članek z naslovom »Komunistični proces v Beogradu« sodi med najbolj prizadeto napisane prispevke v listu v vsem času njegovega izhajanja.

⁴⁰ Enotnost je prinesla 9. marca 1928 v članku »Vlada brani Glavnjačo!« poročilo o podrobnostih poteka diskusije v parlamentu o razmerah v beograjski Glavnjači, med drugim trditve notranjega ministra dr. Antona Korošca, da za položaj v Glavnjači, kjer »res ni vse v redu« ne nosijo krivde uradniki in žandarji, temveč »staro premajhno poslopje, katerega je treba povečati, da ne bo drenja kakor doslej«. Korošec je tudi odločno zavrnil predlog, da bi posebna komisija parlamenta preiskala stanje v Glavnjači.

⁴¹ Že ob podatkih o Franju Vulču in njegovi usodi, ki jih je odkrival v podrobnostih proces proti Simi Markoviću in ostalim obtoženim komunistom, je Enotnost objavila 24. februarja 1928 članek z naslovom »Kdo je Stanko?« v spominu Franju Vulču. Nato je Daneu (Dušan Kermavner?) 2. marca 1928 objavil v Enotnosti članek »Sodrug Vladimir«, France Klopčič je v Enotnosti 9. marca 1928 objavil podlistek »Spomini na s. Vlada, F. Vulča« pod psevdonimom »Kivešlob«, 16. marca 1928 je Mile Klopčič pod psevdonimom »Veno Venomer« objavil v Enotnosti podlistek z enakim naslovom »Spomini na s. Vlada, F. Vulča«, Anton Habe je 30. marca 1928 objavil v Enotnosti članek »Beseda dobrovoljca ob smrti s. Franja Vulča«, v prvomajski številki Enotnosti istega leta pa je Matija Gorenc objavil članek »Zadnji se stanek s sodrugom Vulčem, pred njegovim odhodom v Rusijo«.

omejevalo možnosti njenega širšega delovanja med množicami, kot tudi zaradi nekaterih svojih ozkih principielnih stališč, ki so sicer prevladovala tudi v mednarodnem komunističnem gibanju, znašla v nezavidljivem položaju, da so jo združene sile buržoaznih strank in obeh reformističnih skupin odrivale na rob dogajanja in na čistino, na kateri naj bi jo režim s svojimi drastičnimi ukrepi dotolkel.

Čeprav je v kmečkih množicah bilo veseskozi živo močno ljudsko demokratično gibanje, je bilo dejstvo, da je slovenski buržoaziji uspelo izolirati demokratično gibanje slovenskih kmečkih množic od delavskega gibanja.⁴² Delavski razred je bil razcepljen in neenoten, med proletariatom sta mnogokje vladala mrtvilo in ravnodušnost, kot je to Enotnost ponovno ugotavljala.⁴³ V tem položaju partije v Sloveniji, ki je bil otežkočen še zaradi ilegale, se je moralo v delovanju komunistov v najkrajšem času zgoditi nekaj prelomnega, nekaj odločilnega, nekaj, kar bi partijo pripeljalo iz izoliranosti, da bi se lahko uveljavljala kot odločujoča moč na politični pozornici. Ni slučajno, da se je silovita razprava v vrhu pokrajinske organizacije v Sloveniji razplamtela prav v istih dneh, ko je potekala VIII. konferenca zagrebških komunistov (25.—26. februarja 1928) na Pantovčaku. V Zagrebu se je podobno tisto odločilno izrazilo v nastopu Josipa Broza in tovarišev, ki so ga podprli na konferenci,⁴⁴ v Ljubljani pa se je samo nakazovalo v vsebinsko sicer razvejanem obsegu spopada, ki pa se je vendar odvijal le v ozkem, izoliranem krogu, na način, ki je kaj kmalu ob obravnavi Odprtega pisma IKKI jugoslovanskim komunistom doživel med članstvom KPJ v Sloveniji hudo obsodbo. Čeprav so se slovenski komunisti v tem času dosledno ograževali od frakcijskih sporov v vrhovih partije, pa je v Sloveniji, enako kot drugod v državi, obstojala nevarnost, da bi se notranje doktrinarni spori ali neenotnost pogledov na taktične oblike in metode boja spreminjale v centralne probleme partije.⁴⁵

Kot centralni problem partije v Sloveniji pa je nedvomno bil in ostajal organizacijskopolični, kar se je že izpričalo na IV. plenumu CK KPJ in se je potrjevalo na obeh pokrajinskih konferencah. Dogodki tega nemirnega leta 1928 so se prehiteli. Za naraščajočo napetostjo med vladnim taborom in opozicijskim blokom je bilo čutiti pritisk množic, ki so si želele izhoda iz zaskrbljujočih razmer naznanjujoče se gospodarske krize. V starih, tradicionalnih političnih taborih na Slovenskem je prihajalo do diferenciacij, v Enotnosti lahko v teku leta 1928 najdemo poročila, analize in poglobljena razmišljanja o socialno progresivnih silnicah, ki so se prožile v krščansko-socialnem krogu, zlasti med sodelavci revije »Ogenj« in revije »Križ«, pa tudi v liberalnem taboru,⁴⁶ kar dokazuje, da so slovenski komunisti vse bolj dojemali smer in vsebino premikov v političnih grupacijah nemarksističnih smeri, bistvo procesa, ki je odkrival poglobljajoča se razredna nasprot-

⁴² Edvard Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, stran 352 in 353.

⁴³ Tako med drugim v članku »Odkod mrtvilo in ravnodušnost v proletariatu?«, v rubriki »Za konsolidacijo delavskega gibanja«, Enotnost, 6. april 1928.

⁴⁴ Prof. Mane Trbojevič v publikaciji »VIII. mjesna konferenca zagrebške organizacije KPJ«: »Rezultati VIII. mestne konference (...) so koristili komunistom povsod v državi, ker se je na tej konferenci govorilo o najbolj tipičnih pojavih frakcijskega in dana so bila stališča o enotnosti KPJ, o vodenju uspešnejšega in bolj organiziranega boja proti razrednemu sovražniku« (stran 19). Pero Damjanović v monografiji »Tito pred nalogami zgodovine«, navaja (stran 16) Titovo oceno konference ... »To so bili nepozabni časi za nas, ki smo takrat dosegli zmago, zmago za enotnost partije v Zagrebu, ki je veljala za najmočnejšo mestno organizacijo v državi. Bili smo nepopisno srečni, ker smo globoko verovali, da bo to blagodejno vplivalo na druge partijske organizacije v Jugoslaviji — in tako je res bilo« (povzeto iz Josip Broz Tito, Govori in članki, Naprijed, Zagreb, 1959, VIII. knjiga, stran 117).

⁴⁵ Edvard Kardelj: »Po petindvajsetih letih«, stran 6.

⁴⁶ Enotnost, 16. marca 1928, članek »Vrenje med krščanskimi in narodnimi socialisti«, Enotnost, 15. junija 1928 in 22. junija 1928, članek »Razredni boj in krščanski socializem«.

ja v njih in vse večjo vznemirjenost ljudskih množic, ki so jih buržoazne stranke izigravale v svojem medsebojnem boju.

Ob stopnjujoči se agrarni krizi, ki je zaostrevala položaj kmečkega življa, je v gradivu Enotnosti opaziti vse več zanimanja slovenskih komunistov za probleme kmečkih množic, čeprav v bistvu samo deklarativno, ob geslih o razdelitvi veleposestev, črtanju davkov in dolgov revnim kmetom, itd.⁴⁷

Ob raznih poročilih v Enotnosti letnika 1928 si je mogoče ustvariti tudi dokaj določeno sodbo o delovanju slovenskih komunistov v tem obdobju na kulturnem področju. V pomembni meri se je usmerjala njihova dejavnost med društva Delavske telovadne in kulturne zveze »Svoboda«, kar je očitno tudi iz redne rubrike v Enotnosti »Vestnik Svobode«, publicistika v Enotnosti pa se je lotevala tudi perečih načelnih vprašanj proletarske kulture na splošno in še posebej proletarske književnosti.⁴⁸ Ob Enotnosti pa seveda ne smemo v tem času prezreti pomembnega ustvarjalnega deleža slovenskih komunistov pri oblikovanju prvega letnika Svobodne mladine.⁴⁹

Toda vse to obširno delovanje slovenskih komunistov se zaradi organizacijskih slabosti stranke (kot je to ugotavljala Resolucija k poročilu VI. pokrajinske konference) ni moglo tudi v letu 1928 pomembneje odražati v vključevanju novih članov v organizacijo, pa tudi ne v možnosti, da bi lahko stranka s svojim povečanim vplivom usmerjala živi tok različnih pro-

⁴⁷ Tako v Enotnosti, 13. julija 1928, v članku »Nevtralna vlada?« gesla »Za razdelitev veleposestniške zemlje tistim, ki jo obdelujejo!«, »Za oprostitev malih posestnikov od plačevanja davkov!«, podobno v Enotnosti 20. julija 1928 v uvodniku »Po enem mesecu«. Enotnost je 26. oktobra 1928 v članku »Kmetško pismo«, avtorja Antona Zalarja obširneje spregovorila o kmetemskem vprašanju, o modernizaciji kmetijstva, o problemu proletarizacije na kmetih, o zavezništvu med delavci in kmeti v boju proti kapitalizmu. — Politbiro CK KPJ je v juniju ali v začetku julija 1928 razposlal pokrajinskim sekretariatom okrožnico z navodili za organizacijo kmečkih komisij, ugotavljajoč aktualnost agrarno-kmečkega vprašanja. V tej isti okrožnici je izražena tudi Stalinova formulacija, da je kmečko vprašanje jedro nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Prav v tej okrožnici so nanizana gesla, ki pridejo v teku julija meseca do izraza v Enotnosti. (Dokument v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, fond KI, številka posnetka 2449 in 2450). Dr. Brislav Grigoričev v monografiji »Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« na strani 511 piše: »V zahtevah političnih strank prihajajo vse bolj do izraza ekonomsko-gospodarska vprašanja: zahteve po črtanju kmečkih dolgov in dodeljevanju kreditov vaščanom, po izenačenju davkov, saniranju gospodarskih prilik itd.« Te Grigoričeve ugotovitve se nanašajo na širše obdobje po letu 1925 in 1926, ko ima agrarna kriza v državi vse večji vpliv na politične odnose.

⁴⁸ Enotnost: 27. januarja 1928 in 3. februarja 1928, Bratko Kreft: Seipelmarsch, 27. februarja 1928 G.: Župančičeva petdesetletnica rojstva, 23. marca 1928, Bratko Kreft: Maksim Gorki (ob njegovi šestdesetletnici), 6. april 1928, Bratko Kreft: Mali komunard, 20. april 1928: Nastop delavskega odra »Svobode« v Narodnem gledališču v Ljubljani. Krstna proslava izvirne slovenske socialne drame »Križa«, spisal Rudolf Golouh, 4. maj 1928, France Kozar: Majniški pozdrav 1928, v isti številki pod naslovom Prvi nastop delavskega odra v Ljubljani, 30. aprila 1928, dva članka, članek uredništva in članek ing. Dragotina Gustinčiča. 11. maj 1928, France Kozar: V spomin črnih dob, 1. junija 1928, France Kozar: 1. junij 1924 v Trbovljah — slike iz prvojnjske tragedije v Trbovljah 1924, 20. julij 1928, France Kozar: Evropa v smodnikovem dimu, 14. september 1928, Bratko Kreft: Tolstoj, 5. oktober 1928, Bratko Kreft: Upton Sinclair, 26. oktober 1928, v rubriki Vestnik Svobode, oklic »Umetniške Matices«, 9. november 1928, Ludvik Mrzel »Umetniška Matica«, 23. novembra 1928 naznanja Vestnik Svobode začetek izhajanja lista »Svoboda« (s 1. januarjem 1929), prinaša navodila za proslavo 10-letnice Cankarjeve smrti in 50-letnico njegovega rojstva in s tem v zvezi sporoča: »Zveza Svoboda pa proslavi spomin velikega Cankarja s tem, da ustanovi skupno z razrednimi strokovnimi organizacijami društvo »Cankarjeva družba« ... ki bo vsako leto izdala 4 knjige.« V isti številki objavlja Tone Cufar pesem »Za nas«. 7. december in 14. december 1928: V. U.: Ivan Cankar. V Svobodni mladini, letnik 1928, srečamo med avtorji Bratka Krefta, Dušana Kermavnerja, Iva Grahorja, Alfonza Gspana. — Članek ob Župančičevi petdesetletnici je napisal ing. Dragotin Gustinčič, o pesniku je napisal, da je njegova poezija »izraz dekadence kapitalistične revolucije! Svobodna Mladina je v svoji prvi (dvojni) številki letnika 1928 prinesla članek »Poslanica Otonu Župančiču za njegovo petdesetletnico«. Ob siceršnjem priznanju njegovi umetnosti, ki se ji »Svobodna mladina« odkritosrčno priklanja, ker da je izrasla iz domačih tal, se ogrela ob evropski umetnosti in se spet neomadeževana povrnila k duši naroda, je bil v poslanici zapisan tudi hrd očitek, češ da pesnik v najtežjih trenutkih narodovega življenja in njegovega trpljenja ni našel izraza v protest proti krivicam in ponižanju ... Dr. Bratko Kreft je v Sodobnosti št. 1, letnik 1928 k omenjeni poslanici napisal: »Naša poslanica je seveda zbudila pri marsikom ogorčenje, zlasti pa pri vladajočih krogih, ki so Župančičevo proslavo vzeli v zakup in jo po svoje izkoriščali tudi zoper napredno gibanje«. Med osrednje kulturne dogodke v delavskem gibanju, pa tudi v slovenski kulturi nasploh, sodi v letu 1928 začetek delovanja Delavskega odra, zlasti krstna uprizoritev Golouhove »Križe«, katero je zrežiral ustanovitelj Delavskega odra Bratko Kreft.

⁴⁹ Okrožnica velikega župana ljubljanske oblasti, Pov. U. br. 372/1, 22. junija 1928, fond sresko načelstvo Brežice, preslikava iz AS v Zgodovinskem arhivu CK ZKS. Okrožnica velikega župana mariborske oblasti, Pov. U. br. 368/1, 23. junij 1928, fond Sresko načelstvo Murska Sobota v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

gresivnih stremljenj v skupno gibanje, ki bi se, naslonjeno na množice, uspešneje uveljavljalo na politični pozornici.

K težkemu položaju stranke pa je po svoje prispevalo tudi dejstvo, da se je neenotnost v njenem pokrajinskem vrhu nadaljevala tudi po februar-skem glasovanju v ljubljanskem občinskem svetu in obširni razpravi v P. S. o tem glasovanju; ugotoviti je mogoče, da je ta neenotnost pripeljala do novih razhajanj v političnih ocenah dogodkov in položaja ob streljih v skupščini, 20. junija 1928.

Po atentatu v skupščini se je Enotnost v članku s sicer obetavnim naslovom »Proti vojaško-fašistični diktaturi za svobodo zatiranih narodov« v številki, ki je izšla 22. junija 1928 omejila zgolj na registracijo usodnih dogodkov, na opis poboja v parlamentu, na vesti o krvavih demonstracijah v Zagrebu in o odhodu voditeljev KDK iz Beograda. To je bila prva neposredna reakcija pokrajinske organizacije KPJ, ki sicer ni podvzela ničesar revolucionarnega, ki ni natisnila niti enega ilegalnega letaka, da bi v njem sporočila množicam tista svoja stališča z ozirom na revolucionarno akcijo, ki bi jo bilo mogoče pričakovati (kot v Zagrebu), ki jih ni mogla, zaradi pritiska cenzure, objaviti v listu. Stranka v Sloveniji tudi ni organizirala nobene protestne manifestacije, ko je celo notranje ministrstvo 22. junija 1928 v svoji okrožnici velikima županoma ljubljanske in mariborske oblasti predvidevalo to možnost!⁴⁹ Nasprotno! Enotnost se je 29. junija 1928 v pismu iz Zagreba⁵⁰ na vse kriplje trudila, da bi zavrnila obdolžitve, ki so prihajale iz vladnih krogov, češ da so komunisti odgovorni za demonstracije v Zagrebu in Beogradu. V času, ko je bil položaj najbolj napet, ko je že od 13. junija 1928 tekla stavka v tovarni Titan v Kamniku in se je pripravljala splošna stavka steklarskih delavcev v Hrastniku, Zagorju in Rogaški Slatini,⁵¹ v javnosti pa so se vrstili protesti proti ratifikaciji nettunskih sporazumov,⁵² je 27. junija 1928 tajnik pokrajinskega komiteja KPJ Albert Hlebec odpotoval iz Ljubljane v Moskvo, kjer naj bi se udeležil VI. kongresa Komunistične internacionale, posle tajnika stranke in urednika strankinega glasila Enotnosti pa je prepustil Francu Wankmüllerju.⁵³

Nato je 29. junija 1928 v Enotnosti izšel uvodnik »Po atentatu v parlamentu«. Članek je ugotavljal, da je atentat samo etapa v boju jugoslovanske buržoazije za stabilizacijo njenega »razdrapanega in kaotičnega gospodarstva«, da so strelji v beograjski skupščini razbili zadnje tradicije meščanskega parlamentarizma v Jugoslaviji ter zadnje ostanke meščanske demokracije, in da so ouvertura diktature in poostrenih gospodarskih in nacionalnih bojov v državi. Umik KDK iz parlamenta pa je članek komentiral, češ da se je s tem hrvaški narod izselil iz beograjske skupščine in da je tako s strelji v skupščini stopilo vprašanje federacije ponovno na dnevni red. Zadnji dve trditvi v članku sta bili vsekakor problematični. Dne 18. julija 1928 se je oglasil iz Moskve Albert Hlebec⁵⁴ z ostro kritiko celotne številke Enotnosti od 29. junija 1928, češ da je »zapustila našo linijo« in vse sklepe plenumov in kongresov. Za članek »Po atentatu v parlamentu« je bil

⁴⁹ Članek z naslovom »Nečedna igra«.

⁵¹ Enotnost, 15. junij 1928, članek »Štrajk pri »Titanu« v Kamniku», Enotnost, 6. julija 1928, članek »Delavec ne more in noče več stradati«.

⁵² Enotnost, 22. junija 1928, članek »DKRB in nettunske konvencije«. Protestno zborovanje ljubljanskih študentov 31. maja 1928 zaradi krvavega nasilja nad beograjskimi študenti in proti ratifikaciji nettunskih konvencij in razglas tridnevne stavke. Spopad med študenti in policijo, ki je vdrla na univerzitetna tla. Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919–1941, stran 80.

⁵³ Tiskovna tožba proti Alojzu Kusoldu, Deželno sodišče, Ljubljana, kazenski spis Pr. 48/28, Zgodovinski arhiv, CK ZKS.

⁵⁴ Pismi Alberta Hlebca iz Moskve, 9. julij 1928 in 18. julij 1928. Deželno sodišče v Ljubljani, Vr. IX, 866/28, fond nižestopenjskih sodišč, Arhiv CK ZKJ.

mnenja, da so v njem poleg »intelektualističnih konfuzij« globoke »Abweichunge« (odmiki) od strankine politike.

Še hujšo obsodbo pa je potem doživel uvodnik »Kaj in kako?«, ki ga je Enotnost objavila 6. julija 1938. Avtor (Ivan Regent)⁵⁵ je v njem razmišljal o nadaljnjem razvoju dogodkov po strelah v skupščini, ki da so dokaz, da »vladajoča meščanska kamarila« ne bo izpustila oblasti iz rok.

V to razmišljanje je vpletel avtor izjavo podpredsednika HSS dr. Vladimira Mačka, da si ni mogoče predstavljati bodoče ureditve države brez revizije ustave. Po avtorjevem mnenju je bila ta izjava »podpredsednika velike hrvatske kmečke stranke« zelo pomembna in da bi bilo nujno, da bi kmetje in delavci posameznih narodov ob reviziji ustave dobili možnost »da spravijo v ustavi sami na varno svoje potrebe«. Jedro avtorjevih razmišljanj pa je bilo sledeče formulirano: »Zahteva po reviziji ustave je pri delavcih stara. Staro je tudi delavsko stališče proti centralizmu in za federalizem. Zato delavstvo sprejme parolo o reviziji ustave in pravi še, naj nova ustava zagotovi vsem v Jugoslaviji živečim narodom docela avtonomno življenje v federativni zvezi«. Med zaključnimi sekvencami članka je tudi stavek: »Proletariat naj bo za vsak slučaj pripravljen, da podpre zahtevo Hrvatov in Slovencev po reviziji ustave in po avtonomiji. Obenem naj tudi pazi, da se pri eventuelni reviziji ne bo pozabilo nanj«.

Albert Hlebec je zapisal v Moskvi o članku: »To je stara Simina skozi napačna teza, že večkrat obsojena. V Klasni borbi bo izšel članek o tem in tudi se bo poslalo uredništvu popravek«.⁵⁶

Od vojakov, ki jih je služil tedaj v Ljubljani, pa se je 9. julija 1928 pokrajinskemu sekretariatu oglasil z ogorčeno kritiko članka France Klopčič,⁵⁷ ugotavljajoč, da članek vsebuje nevaren reformizem in da imajo sedanje izjave za revizijo ustave v prvi vrsti namen nezadovoljstvu ljudskih množic v »prečanskih« krajih odvzeti bojovno ost in gibanje speljati na pot parlamentarizma in kompromisov.

Poziv, izražen v članku, da naj proletariat težnjo po reviziji ustave podpre in poskrbi, »da se ne bo pozabilo nanj«, France Klopčič zavrača, češ da v takšnem pojmovanju prihaja do izraza reformistična špekulacija, »da bi buržoazija vrgla proletariatu par drobtin«, in da takšno pojmovanje problemov absolutno nasprotuje boljševiškim stališčem v nacionalnem vprašanju. Po Klopčičevem mnenju je članek izločal nacionalno vprašanje iz okvira revolucije, odzemalet proletariatu vodstvo nacionalno-revolucionarnega boja in ga prepuščal buržoaziji ter nacionalno vprašanje spreminjal v ustavno vprašanje. V članku se je — po Klopčičevem mnenju — omejevala rešitev nacionalnega vprašanja na okvir Jugoslavije, ki bi jo bilo treba federalizirati; parola delavsko-kmečkih republik posameznih narodov na Balkanu, spojenih v federativno zvezo se je torej umaknila paroli po federativni ustavi Jugoslavije. V zaključnem delu pisma je France Klopčič opozoril še na dejstvo, da je članek z zagovarjanjem revizije ustave in reševanja državne krize v tem smislu, prišel v najožji dotik s stališčem SSJ, ki je po strelah v parlamentu izdala deklaracijo za ozdravljenje in preporod parlamentarizma ter našla par fraz o federalizmu »in da so v članku navzoče stare koncepcije Sime Markovića, že davno obsojene od IKKI«.

H Klopčičevemu pismu pa je pokrajinski sekretar Franc Wankmüller z roko pripisal: »Pretreseno na seji PS 1. avgusta in odbito v celoti«.

⁵⁵ Avtor ugotovljen po izjavi Franceta Klopčiča.

⁵⁶ Enako kot opomba 54.

⁵⁷ Pismo je vzeto iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28 in uvrščeno med corpora delicti v Arhivu CK ZKJ.

Toda pisanje Enotnosti je bilo v tem obdobju deležno kritične ocene še s tretje strani; oglasil se je namreč član CK KPJ Kosta Novaković. V obširni informaciji, ki je bila namenjena centralnemu komiteju, je 20. julija 1928^{57a} opozoril na nevzdržna stališča, izražena v zvezi z revizijo ustave v že obravnavanih člankih »Po atentatu v parlamentu« ter »Kaj in kako?«, kakor tudi o zmotni presoji organizacije »Orjune«, kot je prišla do izraza v Enotnosti 29. junija 1928 v članku »Narodno in proletarsko gibanje«. Ob tem članku, ki je bil pravzaprav odgovor na pisanje glasila »Orjuna« 26. junija 1928 o vlogi in ciljih orjunaške organizacije, je Novaković ugotavljal dvoje: da ni mogoče obravnavati narodnega in proletarskega gibanja v nasprotju, kot da je proletarsko gibanje anacionalno, in da je Enotnost vsakakor v zmoti, če ocenjuje »Orjuno« kot narodnorevolucionarno organizacijo in pozablja pri tem, da je to v resnici fašistična in centralistična organizacija, ki je vsa leta, podpirana od oblasti, v vseh jugoslovanskih pokrajinah in še posebej v Sloveniji strahovala delavsko gibanje in med drugim tudi izvršila znani pobjo v Trbovljah. Novakovićev načelni ugovor k pisanju Enotnosti, ki je v bistvu dopolnil Hlebčevo in Klopčičevo presojo, je naposled izzvenel v zelo strogo oblikovani zaključni ugotovitvi: »To, kar nam govori Enotnost, nam daje sliko, kako globoko so v naši stranki zakoreninjeni oportunistični in reformistični odkloni in kako naši sodrugi v slehernem pomembnem političnem trenutku povsem pozabljajo na staro, temeljna vprašanja obsegajočo taktično in načelno usmeritev stranke«.

Dne 10. julija 1928 je dr. Lemež na seji ljubljanskega občinskega sveta prebral v imenu DKRB posebno resolucijo,⁵⁸ v kateri je obžaloval, da ljubljanski občinski svet ni takoj odločno protestiral proti »pripravljenemu atentatu velesrbske oligarhije«. Dr. Lemež je zdaj takšen protest izrekel v imenu DKRB in ob ugotovitvi, da so dogodki v skupščini bili »fašistični naskok na zadnje preostanke meščanske svobode v Jugoslaviji, strnil svojo izjavo v sledečo programsko formulacijo:

»Mi se zavedamo, da je usoda slovenskega naroda ozko združena z usodo hrvatskega naroda. Vsled tega se izrekamo popolnoma solidarnim s hrvatskimi delavci in kmeti, ki so pokazali svojo pripravljenost, da branijo svojo narodno svobodo celo na barikadah. Obenem se obračamo na bratske srbske delavce in kmete, do katerih goji slovenski narod iskrene simpatije in ki bodo sami nosili in že nosijo sedaj ravno tako kakor mi, vse težke posledice reakcije, s pozivom za skupni boj proti velesrbski fašistično militaristični oligarhiji. Obenem obžalujemo, da se je napravil uvod v to diktaturo pod ministrovanjem notranjega ministra Slovenca, načelnika SLS dr. Korošca in smatramo soodgovorne za vse dogodke v Belgradu in na zagrebških ulicah vse vrhove SLS.«

Deklaracija zastopnikov DKRB v ljubljanskem občinskem svetu je že nakazovala znaten preobrat z ozirom na stališča k poteku dogodkov po krvavem obračunu v skupščini, kot so bila doslej publicirana v Enotnosti.

Tudi v Enotnosti od 20. julija 1928 so bila v uvodniku »Po enem mesecu« osnovna stališča do poteka dogodkov po atentatu v skupščini drugačna kot v kritiziranih člankih. Obiti, da bi KDK lahko s svojimi predlogi bistveno pripomogla k rešitvi skrajno zaostrene družbene krize, so se razblinili. Članek je osnovno smer strankine politike sledeče formuliral: »Danes je bolj kot kdaj jasno, da so vsi problemi, ki zadevajo kmetско-delavske množice

^{57a} Usmeritev tiska delavskega in kmečkega bloka ter revolucionarnih strokovnih organizacij. KI 1928/157, arhiv CK ZKJ.

⁵⁸ Enotnost, 13. julija 1928, članek »Deklaracija delavsko-kmečkega republikanskega bloka«.

in zatirane narode, v rokah proletariata, v rokah proletarskega gibanja. Rešitev vseh perečih vprašanj, ki so nastala kot posledica kapitalističnega režima, je v proletariatu, in moti se vsakdo, ki take rešitve izroča v roke neproletarskim političnim skupinam. In proletariati prevzame, ker je to njegova zgodovinska naloga, vodstvo v boju za vse pravice delavsko-kmetijskih množic in zatiranih narodov.»

Medtem ko se je pisanje Enotnosti ob usodnih dogodkih tistega časa prebivalo skozi ožino pojmovanj, ki so bila kritično ocenjena kot nasprotna osnovnim stališčem programa KPJ, je stekla v Sloveniji med člani KPJ razprava o Odprtem pismu IKKI jugoslovanskim komunistom. Ob navodilih, ki jih je politbiro CK KPJ z datumom 20. maj 1928⁵⁹ razposlal vsem pokrajinskim sekretariatom in mestnim komitejem, »da naj se vsi člani partije seznaniijo z vsebino Odprtega pisma in (...) da se začne na osnovi Odprtega pisma diskusija z namenom mobilizacije celokupnega partijskega članstva,« lahko sklepamo, da je v Sloveniji razpravljanje o tem osrednjem dokumentu tega obdobja v zgodovini KPJ začelo v prvi polovici junija 1928. Politbiro CK KPJ je poslal v Slovenijo partijskega inštruktorja »Ivića« ali »Franića« (Ivana Farkovića),⁶⁰ ki naj bi bil aktivu slovenskih komunistov v pomoč pri izvajanju sklepov Odprtega pisma. V Sloveniji se je mudil kot ilegalec in njegovo delovanje je bilo zelo oteženo, ker se je medtem pritisk policijskega nasilja že ob študentskem zborovanju v protest proti ratifikaciji nettunskih konvencij konec maja v Ljubljani,⁶¹ nato ob dogodkih v skupščini 20. junija 1928 in naposled po 27. juliju 1928, ko je dr. Anton Korošec sestavil novo vlado,⁶² močno povečal.⁶³ Junija 1928 so v biltenu CK KPJ in SKOJ objavljene »Instrukcije za izvedbo diskusije v partiji in skoju«,⁶⁴ ki obsegajo tudi navodila za organizacijo mestnih in okrožnih konferenc, ter pokrajinske konference, na kateri naj bi naposled bili izvoljeni delegati za partijski kongres. Isti bilten je že tudi prinesel resolucije raznih partijskih forumov in organizacij ob Odprtem pismu iz raznih krajev države, toda šele bilten CK KPJ za julij 1928 je objavil »Resolucijo aktiva strankinih organizacij v Ljubljani«.⁶⁵

Iz gradiva o obravnavanju Odprtega pisma v Sloveniji⁶⁶ ni mogoče v celoti dognati, do kolikšne mere se je razprava razširila na organizacije zunaj Ljubljane. Vsekakor se Zinka Vajnberger spominja, da se je, verjetno v začetku julija 1928, zbralo nad Zagorjem na Ocepkovi gmajni kakšnih šest članov KPJ, poleg nje Jože Bauer, Jurij Debeljak, Anton Okrogar, pa še kdo, pa da jim je nekdo v srbohrvaščini razlagal pomen Odprtega pisma; po mnenju Vajnbergerjeve je bil to inštruktor Ivić. Vajnbergerjeva se tudi spominja, da so ta sestanek zastražili mladinci.⁶⁷ Iz zaslišanja Josipa Polanca, dolgoletnega člana KPJ v Velenju, ki je bil na IV. kongresu KPJ v Dresdenu tudi izvoljen v CK KPJ in bil 26. marca 1931 obsojen pred sodiščem za zaščito države v Beogradu,⁶⁸ je razvidno, da se je v jeseni 1928

⁵⁹ »Svima PS in MK«, fond KI, mikrofilm LXXX/2447, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁶⁰ Ubavka Vujošević: Tri nepoznata spisa Đure Đakovića o frakcijskim borbama u KPJ (prilog za biografiju Đure Đakovića). Historijski institut Slavonije i Baranje, Zbornik 12/1975.

⁶¹ Glej opombo 52.

⁶² Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, stran 375.

⁶³ Odredba notranjega ministrstva od 24. avgusta 1928, Pov. Br. 12060 o prepovedi delovanja komunističnih organizacij in preiskavi prostorov teh organizacij. AJ, fond Ministrstva pravosodja 19 — 58 — 28, navedeno po elaboratu Nadežda Jovanović: Aretacije in sojenja komunistov v Srbiji 1926—1928, Zbornik istorijskih radova (Tokovi revolucije, Beograd, 1970).

⁶⁴ Bilten CK KPJ — SKOJ, junij 1928, arhiv Muzeja narodne osvoboditve, Maribor.

⁶⁵ Bilten CK KPJ, julij 1928, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁶⁶ Gradivo, vzeto iz sodnega spisa Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28, uvrščeno med corpora delicti v Arhivu CK ZKJ.

⁶⁷ Ustna izjava Zinke Vajnberger, 2. september 1978.

⁶⁸ Deželno sodišče v Ljubljani, Kzp. XI. 1184/30 Zgodovinski arhiv CK ZKS in Državno sodišče za zaščito države, D. S. br. 2241/29, arhiv CK ZKJ.

inštruktor Ivić mudil na sestankih tako v Guštanju (Ravne) kot v Velenju. Podrobnosti o tem sestanku v Guštanju so razvidne iz zaslišanja Franca Mesnerja iz Guštanja, ki je bil skupaj s Polancem obsojen pred državnim sodiščem za zaščito države. Po Mesnerjevi izjavi naj bi bil sestanek potekal v začetku septembra 1928 v neposredni bližini »Turških šanc« v bližini Guštanja, pod vodstvom Lovra Kuharja in ob navzočnosti Ignaca Terška, Josipa Soreja, Franca Mesnerja in inštruktorja »Franiča« (Ivića). Po končani razpravi o Odprtem pismu naj bi bil — po podatkih Franca Mesnerja — Lovro Kuhar v sklepni besedi izjavil, da se guštanjski komunisti vsekakor priključujejo stališču zagrebških sodrugov in da obsojajo razdore v stranki. Vsekakor je ta podatek izjemnega pomena, saj osvetljuje programatski vpliv VIII. konference zagrebških komunistov, kakor je prihajal do izraza ob sprejemanju stališč, izraženih v Odprtem pismu v razpravi članov KPJ v Sloveniji. V sami Ljubljani je razprava zajela celice Pristan I, Pristan II, Zvezno, Siemens, Zoro, Mitnico, Almo in Albus, tako na ločenih sestankih celic kot skupaj v okviru Mestnega komiteja. Posebej je razpravljal o Odprtem pismu tudi pokrajinski sekretariat, sestavil resolucijo in jo potem predložil aktivu strankinih organizacij v Ljubljani, ki jo je sprejel kot svojo.

Posamezni aktivni komunistov ljubljanskih organizacij so se v celoti in brez pridržka izrekli za ocene in predloge Odprtega pisma. Z ostro kritiko, z ogorčenostjo, ki je vrela na dan v posameznih resolucijah, so predvsem obsojali frakcijsko dejavnost v centrali partije in pogubni vpliv tega delovanja tudi na organizacije po pokrajinah. Tako je zapisano v resoluciji aktivna strankinih organizacij v Ljubljani: »Kaotične razmere v strankini centrali, ki so bile naravna posledica oportunizma, tako »desnice« kakor »levice«, so v veliki meri škodovala razvoju in boljše viziranju stranke v Sloveniji. Četudi v Sloveniji nismo imeli v stranki delitev na »levico« in »desnico« po oficelnih frakcijah, so frakcijski boji centrale metali močne reflekske (odseve) tudi v Sloveniji in ustvarjali v pokrajinskem vodstvu veliko zmede in spravljali na dan mnogo onih oportunističnih tendenc (Labour Party), ki so se pojavljale v centrali sami.«

Ista resolucija je tudi opozarjala na ostanke socialdemokratske miselnosti v stranki, ki da so se pojavljali v Sloveniji v tendenci legaliziranja stranke v razmerah takratne politične situacije, v brezplodnih manevrističnih diskusijah v P. S., nihajočih od ultralevičarstva do skrajnega oportunizma, v revoltu proti strankini disciplini itd. Za ureditev razmer v stranki je resolucija zahtevala iskreno, složno in požrtvovalno delo, trdno, stvari predano in ekspeditivno centralno vodstvo, železno disciplino v vsej stranki in medsebojno spoštovanje med sodrugi, strnitev partijskih vrst, boj frakcijski dejavnosti in izgraditev prave, boljše viške KSJ.

Toda s to resolucijo aktivna strankinih organizacij v Ljubljani se, kljub temu, da je bila sprejeta na sestanku aktivna, del ljubljanskih komunistov ni strinjal. Ponovna izjava celice Mitnica je jedko ugotavljala »Glede frakcijskih bojov na jugu se ne moremo izraziti, ker jih ne poznamo. Moramo pa reči, da sicer ne vemo, ali je naše pokrajinsko vodstvo levičarsko ali desničarsko, pač pa vemo, da ni nič vredno, ker ni v desetih letih ničesar naredilo, pač pa vsak poizkus aktivizacije bremzalo. Zato izražamo popolno nezaupanje celemu pokrajinskemu vodstvu. Istotako zavračamo predlog resolucije, poslan od P. S. in ga smatramo kot nepošten poizkus zvaliti krivdo na lastno nedelo in na strankine razmere na jugu.«

V nadaljevanju je ponovna izjava celice Mitnica med drugim predlagala kot »edino garancijo za dvignjenje proletarskega pokreta« osnivanje

obratnih celic, »da bi bila preko njih dana možnost revolucionarnemu delavstvu stopiti v stik z množicami« in hkrati tudi izvajati kontrolo nad vodstvom.

Celotna zasnova izjave je bila ostra, skorajda nestrpna. Tako je sleherno delovanje članov partije v Svobodah, v strokovnem gibanju, v delavskem športu, pri delavskem tisku in pri delavskem odru obsojala kot skrajni oportunistem, v kolikor prvenstveni cilj tega delovanja ne bi bil osnova nje boljševiške stranke.

Ob ozkih in sektaških stališčih, ki jim je podlegala, pa je ponovna izjava celice Mitnica v bistvu vendar izražala strah nekaterih članov KPJ, da bo ob mnogih lepih besedah, izrečenih ob obravnavi Odprtega pisma, ostalo vse pri starem. »Delavstvo je mnenja, da je resolucij že več kot zadosti in zahteva praktično delo«, so člani celice Mitnica opozarjali v svoji izjavi in njihova bojazen ni bila povsem neupravičena. Četrta leta pozneje, oktobra 1928, je pokrajinska konferenca, na kateri se je volilo delegate za kongres KPJ v Dresdenu, ugotavljala še vedno iste nedostatke v delovanju stranke v Sloveniji, kot jih je odkrivala razprava ob Odprtem pismu.

V začetku septembra 1928 je Korošček režim z aretacijami in hišnimi preiskavami udaril po KPJ v Sloveniji.⁶⁹ Po odhodu Alberta Hlebca v Moskvo sta v juliju in v avgustu dejansko delovala v pokrajinskem sekretariatu KPJ samo še Franc Wankmüller in ing. Dragotin Gustinčič. Ko so v Sloveniji 1. in 2. septembra 1928 aretacije preko 30 oseb, osumljenih komunizma, spravile za zapahe, je pokrajinski sekretariat tako rekoč prenehal delovati. V tem položaju se je ponovno aktiviral Dušan Kermavner, prevzel uredništvo Enotnosti in poslovanje pokrajinskega sekretariata, ter skupaj s partijskim inštruktorjem Ivičem pripravil VII. pokrajinsko konferenco. Položaj je bil tem težji, ker je policija 2. septembra 1928 v Delavskem domu, v prostorih uredništva Enotnosti, izvršila preiskavo in pri tem našla precej dokumentov v zvezi z delovanjem KPJ, okrožnice in dopise in, med drugim, tudi dve Hlebčevi pismi iz Moskve.⁷⁰ Tako je 6. septembra 1928 policijska direkcija v Ljubljani na osnovi zaplenjenega materiala ovadila državnemu pravdnistvu v Ljubljani šest oseb, osumljenih komunističnega delovanja, med njimi ing. Gustinčiča, Franca Wankmüllerja in Pavlo Kastrin, ki je vodila v tistem času upravne posle časopisa Enotnost, ter Alberta Hlebca, ki je bil še vedno v tujini. Wankmüller in Kastrinova sta bila pozneje postavljena pred sodišče, toda na sodni razpravi, 20. novembra 1928, oproščena.⁷¹ Udarec režima je najhuje zadel Alberta Hlebca, ki mu je bila s tem, da so se njegovi moskovski pismi znašli v rokah policije, onemogočena vrnitev v domovino. Sicer se je še ilegalno vrnil na pokrajinsko konferenco 13. oktobra 1928, vendar je spet odšel iz Jugoslavije.⁷² Ing. Gustinčič je bil s tremi tovariši izpuščen iz preiskovalnega zaporu šele 29. oktobra 1928,⁷³ tako da na VII. pokrajinski konferenci, 13. oktobra 1928, ni bil navzoč.

Gradivo o tej konferenci⁷⁴ nam izpričuje zelo težaven položaj pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji. Ne samo da je konferenca, kot smo že omenili, ugotavljala v delovanju stranke nedostatke, ki so že vseskozi hromili njeno delo (pasivnost, pomanjkanje akcij, organizacijske slabosti, socialdemokratsko miselnost, nizek politično ideološki nivo), temveč so se v

⁶⁹ Sodni spis Deželnega sodišča v Ljubljani, Vr. 866/28. Fond nižestopenjskih sodišč, arhiv CK ZKJ. Enotnost, 7. september 1928, članek »Pogrom policije na komuniste po vsej državi in po vsej Sloveniji«. Članek je sporočal podatke o aretacijah komunistov v Beogradu, Zagrebu, Splitu, Nišu in Ljubljani.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Izjava dr. Dušana Kermavnerja, pri avtorju.

⁷³ Enotnost, 2. novembra 1928, članek »Štirje ljubljanski sodrugi izpuščeni iz zaporov«.

njeni resoluciji o politiki in delovanju stranke uveljavile ocene, ki so jo zapirale v zožujoči se krog. Predvsem se je to pokazalo v zaostritvi odnosov do socialne demokracije, na kar so nedvomno vplivala stališča, ki jih je o tem vprašanju oblikoval mesec in pol pred tem VI. kongres Komunistične internacionale.⁷⁵ Skoraj nerazumljivo je, da se je resolucija stranke, ki je v devetih mesecih leta 1928 bila, kljub vsem svojim pomanjkljivostim ustvarjalno navzoča na slovenski politični pozornici, z največjo težavo prebijala skozi goščavo fraz k izvirnejši presoji položaja. In tudi resolucija pokrajinske konference o Odprtem pismu je dokaj neizvirno ponovila samo nekaj stališč, ki so se izoblikovala v razpravi aktiva strankinih organizacij v Ljubljani.

Najsvetlejša točka pokrajinske konference je morda bila, poleg ugotovitve, da je treba poskrbeti za komunistično literaturo v slovenskem jeziku, njeno priznanje mladinskemu gibanju v Sloveniji, ki se je v tem času močno okrepilo in doseglo, kot je konferenca poudarila, nekaj lepih uspehov.

Partijska organizacija v Sloveniji je v času VII. pokrajinske konference štela 196 članov, 36 kandidatov in 96 mladincev. Organizacijsko je obsegala 4 okrožne komiteje, 6 mestnih komitejev in 29 celic. Kot delegata za IV. kongres KPJ sta bila izvoljena na pokrajinski konferenci partijski inštruktor Ivič — Ivan Farković in Joško — Jože Bauer, kot njegov namestnik pa šuster — Dušan Kermavner.⁷⁶ Kongresa v Dresdenu se je potem udeležil samo Ivič, Jože Bauer je bil v tem času v vodstvu slovenske (in jugoslovanske) steklarske stavke, Dušan Kermavner pa je opravljal posle pokrajinskega sekretarja KPJ in urednika Enotnosti.

Proti koncu septembra ali v začetku oktobra 1928 je prišel v Ljubljano kot mladinski inštruktor član CK SKOJ Pero Popović-Aga.⁷⁷ To je bilo v času, ko se je mladinsko gibanje v Sloveniji, kot je to tudi ugotovila pokrajinska konferenca, vse bolj razmahnilo. Moč mlade skojevske organizacije se je pokazala v javnosti prvič v večjem obsegu ob uličnih demonstracijah 13. novembra 1928, ki so potekale v znamenju proslave Oktobrske revolucije. Podrobnosti tega revolucionarnega podviga, ki je napovedoval začetek novega obdobja v revolucionarnem delavskem gibanju v Sloveniji, so znane.⁷⁸ Omenimo naj, da je pred tem že zjutraj istega dne bil na Golovcu ilegalen zbor komunistov, posvečen 11. obletnici Oktobrske revolucije in da sta na tem zboru govorila Josip Šenica in Ivan Zver.⁷⁹

Med 6. in 16. novembrom 1928 je potekal v Dresdenu IV. kongres KPJ. Potekal je seveda predvsem pod vplivom programskih stališč, sprejetih na VI. kongresu Komunistične internacionale, zlasti glede sindikalnega vprašanja, ocene socialne demokracije in splošne ocene mednarodnega položaja.⁸⁰ Tako je IV. kongres prepovedal vključevanje komunistov v reformistične sindikate in zahteval ustanavljanje ilegalnih sindikatov, poglobil je sek-

⁷⁴ Glej opombo 66.

⁷⁵ VI. kongres Komunistične internacionale v Moskvi od 17. avgusta do 1. septembra 1928.

⁷⁶ Iz gradiva IV. kongresa KPJ, KI 1928/82, arhiv CK ZKJ. Razrešitev ilegalnih imen po izjavi dr. Dušana Kermavnerja, pri avtorju.

⁷⁷ Slobodan Petrović: Sedam sekretara SKOJ-a, stran 449 do 465.

⁷⁸ Prav tam. Alenka Nedog: Tone Tomšič, stran 35 in 36.

⁷⁹ Enako kot pripomba 77 in 78. Alenka Nedog in Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, letnik 1965, št. 1—2. Ob tej priliki sta Mestni komite KPJ in Mestni komite SKOJ izdala tudi ilegalen letak z naslovom »Delavstvu Ljubljane«, v katerem sta ugotavljala, da »Kapitalistični režim ravno sedaj proslavlja desetletnico obstoja Eshaezije, 10 let nacionalnega zatiranja, vedno hujšega izkoriščanja delavcev in kmetov, 10 let korupcije, brezobzirnega srbskega militarizma«, medtem ko proletariat proslavlja 11. obletnico »velike zmage proletariata, zmage komunistične revolucije v Rusiji«. Ob tem je letak opozarjal, da imperializem pripravlja vojni pohod na Sovjetsko Rusijo in da naj bi v njeno obrambo slovenski delavci in kmetje »obrnilli orožje proti pravemu sovražniku, proti monarhiji in buržoaziji!« Letak iz kazenskega spisa, Deželno sodišče v Ljubljani, Vr. VII. 1157/28, Zgodovinski arhiv CK ZKSJ.

⁸⁰ Pregled zgodovine ZKJ, stran 116 do 119.

taški odnos komunistov do socialne demokracije in drugih političnih grupacij, ki so vendar objektivno bile proti velikosrbski hegemoniji.⁸¹ Ocena IV. kongresa KPJ, da je Jugoslavija na pragu buržoazno-demokratske revolucije, ki naj bi se naglo razvila v proletarsko, pa je dejansko že pripravljala pot geslu o oboroženi vstaji.

V dnevih 25. in 26. decembra 1928 je zasedala VIII. pokrajinska konferenca KPJ v Ljubljani. Neposredne dokumentacije o njenem poteku ni, pač pa nekaj izjav udeležencev (dr. Dušana Kermavnerja in Franceta Klopčiča) ter podatki v preiskovalnih spisih sodnega postopka proti skupini slovenskih in drugih komunistov, ki so bili marca 1931 obsojeni v Beogradu pred državnim sodiščem za zaščito države.⁸² Konferenco je organizacijsko in vsebinsko pripravil Dušan Kermavner, ki je bil na položaju tajnika pokrajinskega komiteja vse od Wankmüllerjeve aretacije. Wankmüller se po izpustu iz zavora ni več udeleževal partijskega življenja v Ljubljani. Pokrajinska konferenca 13. oktobra 1928 mu je naložila kazen enoletne izključitve iz stranke, postavljajoč se na stališče, da je nosil levji delež krivde, da so policiji 2. septembra 1928 pri njenem vdoru v Delavski dom prišli dokumenti o delovanju KPJ v roke. Wankmüller se VIII. pokrajinske partijske konference ni udeležil, že prej se je napotil na delo v jeklaro v Guštanj (Ravne) in od tod v teku leta 1929 emigriral v Sovjetsko zvezo. Pač pa je v njegovi odsotnosti VIII. pokrajinska konferenca sprejela sklep, da je treba slučaj njegove izključitve ponovno preučiti.⁸³

Po svojem izpustu iz preiskovalnega zavora je v novembru 1928 ponovno prišel v opreko s pokrajinskim sekretariatom ing. Gustinčič. Ob dejstvu, da ni bil izvoljen kot delegat za IV. kongres KPJ v Dresdenu, je zavrnil vse zadržitve v pokrajinskem sekretariatu in se tudi decembrske pokrajinske konference ni udeležil.⁸⁴

Decembrska pokrajinska konferenca naj bi bila prelomnica v delovanju KPJ v Sloveniji. Kolikšen pomen ji je pripisoval centralni komite je mogoče razvideti že iz dejstva, da je bil na njej navzoč tudi politični sekretar CK KPJ Jovan Mališić-Martinović. Jaka Žorga, ki zdaj ni bil več član centralnega komiteja, je konferenci predsedoval in potem tudi bil izvoljen kot tajnik pokrajinskega komiteja. Z določeno zanesljivostjo je mogoče ugotoviti, da je konferenca v pokrajinsko vodstvo izvolila še ing. Gustinčiča, ki je nato prevzel uredništvo Enotnosti, Franceta Klopčiča, ki se je tik pred tem vrnil od vojakov, poleg teh pa še Ivana Zvera, Josipa Šenico, Alojza Kusolda ter Lazarja Nešića, kot zastopnika SKOJ pa Vinka Prežlja ali Maksa Stermeckega.⁸⁵

Po podatkih Josipa Polanca v sodni preiskavi⁸⁶ je predsedoval konferenci Jaka Žorga, Dušan Kermavner pa je imel več kot enouren uvodni referat, v katerem je razčlenil delovanje pokrajinskega sekretariata v daljšem obdobju. To delovanje je potem menda bilo podvrženo hudi kritiki, enako tudi pisanje partijskega glasila Enotnosti, ki se mu je baje očitalo, da je nekomunistično in doktrinarsko. Med diskusijo je, ob kritičnih izjavah Jakoba Žorge, Franceta Klopčiča in sekretarja CK KPJ Milana Ma-

⁸¹ Prav tam.

⁸² Glej opombo 68.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Pismo Bora, 15. XI. 1928, KI 1928/83, Arhiv CK ZKJ.

⁸⁵ Po dosedaj zbranih podatkih naj bi bili na VIII. pokrajinski konferenci navzoči: Dušan Kermavner, France Klopčič, Milan Mališić-Martinović, Vister Valentin, Polanec Josip, Debelak Jurij, Mesner Franc, Žorga Jakob, Breznik Albin, Senica Josip, Zver Ivan, Nešić Lazar, Kusold Alojz, Zane Saje, Stermecki Maks, morda tudi Pera Popović — Aga in inštruktor Ivič — Farković.

⁸⁶ Glej opombo 68.

lišča-Martinovića, prišla do izraza tudi potreba po pospešenem organiziranju strankinih celic v delavskih središčih in nujnost formiranja ilegalnih komunističnih strokovnih organizacij.⁸⁷

VIII. pokrajinska konferenca je bila zadnji zbor slovenskih komunistov pred začetkom šestojanuarske diktature, z njo pa se je končavalo tudi leto pomembnih dogodkov v delovanju KPJ v Sloveniji. Škoda, da o tej konferenci ni avtentičnega zapisa, saj bi bilo vendar zanimivo ugotavljati stališča, ki so jih zavzeli udeleženci z ozirom na zahtevano spremembo v strokovni organiziranosti, ob tem, ko so kritično ocenili urejanja Enotnosti itd. Kljub temu, da je bilo delovanje pokrajinskega vodstva na konferenci podvrženo kritiki, pa je vendar mogoče slediti postopoma vedno bolj intenzivni dejavnosti slovenskih komunistov, zlasti v zadnjih dveh mesecih leta 1928. Tako v tem času seveda izstopajo demonstracije 13. novembra 1928, o katerih je že bilo govora, omenimo pa naj tudi, da so v tem času študentje na univerzi, večinoma komunisti na sestanku neodvisnih akademikov 25. novembra 1928 izvolili pripravljalni odbor, ki naj bi izdelal pravila za Klub svobodnih akademikov.⁸⁸ Po vsej Sloveniji je partija v tem času razširila veliko število ilegalnih letakov, preko katerih je množicam spregovorila o socialnih zahtevah, ki jih je postavljala, protestirala v njih proti stopnjujočemu se nasilju Koroškeve vlade, opozarjala na približevanje »vojaško-fašistične« diktature in v duhu smernic VI. kongresa Kominterne in IV. kongresa KPJ pozivala delavce in kmete k ustanavljanju delavsko-kmečkih bojnih enot. V posebnem letaku je 1. decembra 1928 ob deseti obletnici zedinjenja razkrivala resnično podobo desetih let politične brezpravnosti, izkoriščanja in vladanja v senci bajonetov.⁸⁹ V Enotnosti najdemo v tem času vse več vesti o sodnih procesih, ki potekajo proti komunistom v Sloveniji in drugod, tako 23. novembra 1928 o procesu proti Francu Wankmüllerju in Pavlu Kastrin v Ljubljani, 30. novembra 1928 proti Josipu Brozu in tovarišem v Zagrebu, 14. decembra 1928 proti Aleksandru Kropiču, Albinu Brezniku in Mariji Breznik v Mariboru, 21. decembra 1928 proti skupini slovenskih profitašistov v Rimu. In kot že večkrat v tem letu je tudi zdaj Enotnost objavljala podatke o obupnem položaju slovenskega naroda pod fašistično oblastjo v Italiji.⁹⁰

Vsekakor je v celotni politični usmerjenosti pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji prihajalo do vse ostrejših averzij napram socialni demokraciji, ki jo Enotnost obravnava 9. novembra 1928 kot »repek buržoazije« in potem v nizu člankov načenja problematiko delavskih zbornic ob dejstvu, da so socialni demokrati imeli v njih vso oblast v rokah.

Ne samo preko ilegalnih letakov, temveč tudi preko svojega legalnega tiska je KPJ v Sloveniji proti koncu leta, kot tolikokrat že prej ponovno opozarjala tako na vojno nevarnost in na približajočo se diktaturo. Tako je Enotnost zapisala 14. decembra 1928: »Generalski škorenj prihaja namesto ustave in zakonov. Belgrajski hegemonisti ne morejo več vladati na drug način kot z režimom batin, svinčenk in glavnjače. Oni uvajajo odkrito vojno diktaturo.«⁹¹

Tri tedne pozneje se je napoved Enotnosti uresničila, KPJ v Sloveniji pa je morala nadaljevati svoje delovanje v še mnogo trših pogojih ilegale kot doslej. Zanje se je pričevalo novo obdobje.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Alenka Nedog — Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929.

⁸⁹ Fond letakov, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁹⁰ Enotnost, 10. novembra 1928, članek »Obupen položaj slovenskega ljudstva v Italiji«.

⁹¹ »Vojaška diktatura«.

Tako so pred nami obrisi delovanja KPJ v Sloveniji od njene V. pokrajinske konference 31. julija 1927, na kateri so se v ostri konfrontaciji uveljavila tista spoznanja o temeljnih usmeritvah revolucionarnega boja slovenskih komunistov, ki sem jih na začetku razprave navedel kot sestavni del zgodovinskega sporočila VIII. konference zagrebških komunistov. Naloga razprave je bila te temeljne usmeritve podrobneje razčleniti, osvetliti njihovo intenzivnost in določati njihovo vlogo v revolucionarni praksi slovenskih komunistov. Celotna raziskava je lahko ugotavljala, kako so ta temeljna spoznanja bila v delovanju slovenskih komunistov vseskozi navzoča, kdaj sicer bolj ali manj prekrita od naplavin idejnih in organizacijskih slabosti partije, včasih tudi bolj odmaknjena v labirintih doktrinarstva, vendar pa delujoča kot ustvarjalna substanca, iz katere je izvirал ves na-predek.

Zusammenfassung

DIE KPJ IN SLOWENIEN IN DER ZEIT DER VIII. KONFERENZ DER ZAGREBER KOMMUNISTEN

Die Abhandlung erleuchtet die Lage und Tätigkeit der KPJ in Slowenien von Mitte 1927 bis Anfang 1929, bis zur Kundgebung der Diktatur vom 6. Januar. Es werden vor allem die Merkmale der politischen und organisatorischen Lage der KPJ in Slowenien behandelt, unter den Umständen äußerster Zuspitzung von Auseinandersetzungen zwischen den einzelnen Fraktionen in den Gipfeln der KPJ und anlässlich ihrer Lösung in Verbindung mit der Veröffentlichung des Offenen Briefes des Vollzugsausschusses der Kommunistischen Internationale an die jugoslawischen Kommunisten. So wird in der Abhandlung festgestellt, wie in der Tätigkeit slowenischer Kommunisten in dem obenerwähnten Zeitabschnitt jene inhaltlichen Elemente zum Ausdruck kamen, die auf der Konferenz der Zagreber Kommunisten im Februar 1928 mit besonderer Betonung erörtert worden sind. Diese inhaltlichen Elemente waren: die Stärkung der Einheitlichkeit der Partei und der kompromißlose Kampf gegen die Bildung von Fraktionen und Sekten innerhalb der Partei, die Notwendigkeit der organisatorischen Festigung von Parteiorganisationen und der ideologischen Erziehung und Stärkung ihrer Mitglieder, die Notwendigkeit der Einbeziehung des Industrieproletariats in die Reihen der KPJ und die Bildung von Parteizellen in Industrieunternehmen, die Notwendigkeit der Wirkung der Kommunisten in den Volksmassen sowie die Mobilisierung der Volksmassen für den Kampf gegen die Ausbeutung und Hintergehung der sozialen Gesetzgebung, die Notwendigkeit des Bolschewisierens der Partei. Im ganzen deckt die Abhandlung in der Verquickung der geschichtlichen Ereignisse im Zeitabschnitt vor der Bekanntgebung der Diktatur vom 6. Januar in Jugoslawien viele Einzelheiten auf über die Tätigkeit der Kommunisten in Slowenien, vor allem, was die Durchsetzung ihrer Einstellungen zur Nationalfrage betrifft, zu Problemen der fachlichen Organisation und dem einheitlichen Auftreten der gesamten organisierten Arbeiterschaft auf der politischen Szene und zum Problem der politischen Tätigkeit von Kommunisten überhaupt im Rahmen des jugoslawischen Parlamentarsystems. Die Abhandlung stellt weiter fest, wie die slowenischen Kommunisten in der Zeit, wo sich die ersten Zeichen der Weltwirtschaftskrise schon bemerkbar machen und sich die politische Lage sowohl in Jugoslawien als auch international äußerst zuspitzt, durch ihre Tätigkeit in die slowenische Gesellschaft eingreifen und vor allem, in welchem Maße ihre Bemühungen, bei ihrer Tätigkeit einen Weg aus der politischen Isolation und sektiererischer Verschlossenheit zu den Volksmassen zu finden, erfolgreich waren.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II,
tel.: (061) 25-204 in 21-631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO

Doslej je izšlo osem števil RiG v šestih zvezkih. Prispevki v reviji obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu. V tisku sta dve novi številki revije.

Poleg revije izdaja inštitut tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike.

Naročila in informacije na inštitutskem naslovu.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja že deseto leto

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejše hrvaške in jugoslovanske zgodovine.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.